

Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár

HARASZTHY GYULA

„E ritkán szálló szó, e rémület
ez volna hát a termő férfikor?”

Radnóti Miklós¹

GYERMEKKOR, TANULMÁNYOK

A magyar esszé egyik legnagyobb mestere, az Országos Széchényi Könyvtár egykori kiváló munkatársa, HALÁSZ GÁBOR, 1901. július 4-én született Budapesten. Esszéirodalmunk ama „hegyvonulatába” tartozott, amit többek között KEMÉNY Zsigmond, GYULAI Pál, PÉTERFY Jenő, BABITS Mihály és NÉMETH László neve, munkássága jelez. A nagyvonalúan induló pálya a férfikor delén tragikus véget ért: a fasizmus szörnyűsége korán sirba döntötte a magyar irodalom e könyvtáros kiválóságát.

Apja református vallású hivatalnok, anyja zsidó származású tanítónő volt. Közös háztartásban éltek, majd 1908-ban házasságot kötöttek. Az édesanya és gyermeke ezután nemsokára felvették a református vallást.²

A család Óbudán lakott, a Selmeci utca 25. szám alatt, szoba-konyhás lakásban, a legszerényebb körülmények között, a SZERB Antal által később emlegetett „óbudai remeteség”-ben.

Gyermekkorának alakulásáról nem tudunk. Első hiteles életrajzi adatunk a gimnáziumi éveket idézi. 1916 és 1920 között a méltán híres budapesti Lónyai utcai református gimnázium növendéke volt. Végig színjeles tanuló, tandíjmentes és az „Egyesült budapesti Takarékpénztár” alapítványából kapott négy éven át ösztöndíjat (ezt a gimnázium értesítője szerint „szegénysorsú, jóerkölcsű, és tanulmányaiiban jeles előmenetelű” tanuló nyerve el).

Vajon mit hozhatott magával az ifjú HALÁSZ GÁBOR ebből az iskolából? Mindenesetre a gimnáziumra jellemző demokratikus magatartást, kálvinista puritánságot, ellenzékiiséget, de bizonyos konzervativizmusra való hajlandóságot is, s az iskola hagyományának megfelelően az angol nyelv és irodalom iránti vonzódást.³

1. RADNÓTI Miklós e sorai 1937-ben írt *Ez volna hát...* című verséből valók. HALÁSZ GÁBOR idézte e mindkettőjükre jellemző, tragikus hangulatú sorokat *A század gyermekei* című tanulmányában.
2. A családi áttérési adatokat szándékosan emeljük ki most is, később is, mert sorsdöntőek HALÁSZ GÁBOR életének alakulására.
3. GÁL István (*Bartóktól Radnótiig*. Bp. 1973. Magvető, 333. l.) megállapítása szerint a Lónyai utcai iskola híres tanárai között „a magyarországi angol szakértők kimagasló alakjai” tanítottak.

„Hitéleti buzgalmat”, vallásosságot — s ez nemcsak HALÁSZRA volt jellemző — nem kaphatott egy életútra örökségül a híres gimnáziumtól. 1931-ben — éppen a *Protestáns Szemlében*, a protestantizmus hivatásáról vitáztán, így írt erről:

„Sűrűn hallottuk mi is diák korunkban, miben különbözünk, ritkán, hogy milyenek vagyunk. Jóleső dac élt bennünk (protestálni — gerinces ér-

zés), négyszáz év sérelmeit panaszoló, és a reformátorok céljaiból, gondolataiból, munkásságából alig ismertünk meg valamit. Az iskolai vallásoktatás egyháztörténet címen politikai eseményekkel ismertetett meg bőven, részletesen, a protestáns élet szemléletét, belső fejlődését csaknem teljesen figyelmen kívül hagyta... ugyanakkor vértelen erkölcsi szabályok, a formalisztikus etika örökségének ismételtetésére esztendőket fordított. Így

nőttek nemzedékek, akiknek lelkében elsorvadt a protestáns gondolat és hitetlenekké váltak, mert nem volt miben hinniük.”⁴

A kitűnően sikerült érettségi vizsga után a budapesti egyetem bölcsész évei következtek, HALÁSZ Gábor magyar és francia irodalmat, filozófiát és történelmet hallgatott. A húszas években sok kiválóság tanult a pesti bölcsészkaron,⁵ köztük többel baráti és pályatársi kapcsolatba került (HEVESI András, KERECSENYI Dezső, SZERB Antal). De BISZTRAY Gyula, majd KOZOCSA Sándor is baráti köréhez tartozott, annyival is inkább, mert ők is a könyvtárosi pályát választották élethivatásul.

Doktori értekezése B. FONTENELLE esztétikájáról szólt: témája összekapcsolta az értelem feltétlen tiszteletével, a francia felvilágosodással, a klasszicista ízléssel.

Diplomájának megszerzése után 1925–26-ban Párizsba utazott állami ösztöndíjjal (közben Olaszországban is járt). Franciaországban megerősödött és szinte egy életre szóló eszményévé vált a felvilágosodás, VOLTAIRE és DIDEROT műveinek tanulmányozása és adaptálása. Párizsban nemcsak a felvilágosodás gondolkodói voltak útjának „szellemkísérői”, de itt vált még szorosabbá barátsága SZERB Antallal is, aki szintén ösztöndíjasként tartózkodott Franciaországban.

A 18. századi klasszikusok műveinek tanulmányozása mellett módszert is tanult külföldi útja során: e területen SAINT-BEUVE lett az eszménye. Tőle az irodalmi portréfestés művészetét sajátította el.

P Á L Y A, M U N K A, É L E T A N E M Z E T I K Ö N Y V T Á R B A N

Akik a húszas évek végén, a harmincas években s a negyvenes évek elején megfordultak a Széchényi Könyvtárban, soha nem feledhetik el azt a magas, karcsú, fehérköpenyes, mindig választékosan, de valamiféle konzervatív szigorral öltözködő könyvtárost, aki HALÁSZ Gábor volt: „a meredek ember”, aki kissé „biccentgetve járt, mint a tudós madarak a mesében”.⁶ „Nagyon jól állt neki a Széchényi Könyvtár” — írta róla visszaemlékezésében Cs. SZABÓ László.

Mindenki, aki szót váltott vele, szinte legendákat mesélt a fiatal könyvtáros tudásáról, széles körű műveltségéről. BABITS mondta róla: ha valaki nem tud valamit, kérdezze meg HALÁSZ Gábort... Műveltségének egyik

4. *Néhány szó a nagy vitáról.* = *Protestáns Szemle.* 1931. 1038–1040. l. — Sajnos HALÁSZ Gábor fiatal éveiről nagyon keveset tudunk. KERESZTURY Dezső is felhívta a figyelmet a rá vonatkozó források szinte egyedülálló hiányosságára: pályaképének kutatója nagyrészt HALÁSZ Gábor írásaira, rejtett utalásaira támaszkodhatik. — GÁL István i. m. mellett ld. még: DEME Zoltán: *Halász Gábor élete és munkássága.* Szolnok. 1966. Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár. 25. l.

5. GÁL István idézett műve szerint többek között ezekben az években tett doktori szigorlatot BISZTRAY Gyula, HEVESI András, KERECSENYI Dezső, LIGETI Lajos, MÁLYUSZ Elemér, PAIS Dezső, PROHÁSZKA Lajos, SZERB Antal, TAMÁS Lajos, TÓTH Aladár, WALDAPFEL József, ZSIRAI Miklós. Maga a puszta felsorolás is szinte valóságos tudománytörténet!

6. Cs. SZABÓ László: *A Meredek ember.* = *Új Magyarország.* 1946. nov. 18.

alapja nyelvtudása volt: az európai irodalmat nem fordítások útján, hanem eredetiben ismerte meg, élte át.

Merrefelé tartott ez a magányába zárkozó „óbudai remete”? Mit tett a Nemzeti Könyvtárban működésének tizennyolc éve alatt?

Talán bizonyítani sem kell, hogy erre az anyagiakban, karrierlehetőségben igen szerény pályára a könyv szeretete vonzotta („gyermekkorom óta állandó kísérőim a könyvek” — írta később KŐHALMI Bélának).

A fiatal tudós 1927 novemberében került az Országos Széchényi Könyvtárba ún. önkéntes gyakornokként.⁷ Az erről szóló hivatalos iratot HÓMAN Bálint, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója intézte LUKINICH Imréhez, az OSZK igazgatójához:

„... dr. Halász Gábor urat önkéntes gyakornoki minőségben alkalmaztam és szolgáltatételre az Országos Széchényi Könyvtárhoz osztottam be. Nevezettet alkalmazásáról egyidejűleg azzal értesítettem, hogy szolgálati idejét napi négy órában állapítottam meg.”⁸

Az újonnan alkalmazott önkéntes gyakornok szakmai körökben már nem volt ismeretlen ember, hiszen mögötte volt a párizsi ösztöndíjas év, és 1925-től kezdve a *Napkelet* c. folyóirat kritikai rovatában dolgozott.⁹

Könyvtári szolgálatba lépésekor az általa annyira szeretett Kézirattár munkatársa, szinte „mindenese” lett: kéziratokat szerzett meg a könyvtár számára, értékelte ezeket, katalogizált, naplózott, tájékoztatott.

LUKINICH Imre igazgató jelentése az OSZK 1927. évi tevékenységéről már megemlékezett a kezdő — de kiváló — gyakornok munkájáról, aki KOMJÁTHY Jenő és herceg ODESCHALCHI Artúr hagyatékát dolgozta föl, majd megkezdte a KORONGHI LIPPICH-hagyaték feltárását és a THALLÓCZY-hagyaték rendezését.¹⁰ E csaknem 8000 darabra rúgó levelezés- és kéziratanyag cédulázását 1929-ben fejezte be.¹¹ Még ebben az évben hozzákezdett a PULSZKY-hagyaték rendezéséhez,¹² majd nekilátott PULSZKY Ferenc és rokonai hagyatékának földolgozásához, a kéziratok és analekták katalogizálásához.¹³

1931-ben a raktárrendezés kapcsán előkerült állományrészek (KERTBENY Károly, PODMANICZKY Frigyes, HAYNALD Lajos, THALLÓCZY Lajos) iratainak, naplóinak rendezését, naplózását, szakkatalógusba való bevezetését végezte el,¹⁴ s befejezte a PULSZKY—HAMPEL—KERN-hagyaték fel-

7. A húszas—harmincas években a könyvtárosi pálya rendszerint önkéntes gyakornokként, majd ADOB-osként (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) kezdődött. Az így alkalmazottak fizetése havi 75 pengő volt. Aki már díjnoki vagy gyakornoki kinevezést kapott — már a lépcső alsó fokain kezdett „fölfelé” indulni.

8. 552/1927. nov. 25. OSZK Irattár. HALÁSZ-szal együtt kezdte meg szolgálatát az OSZK-ban HEVESI András író is, aki a második világháborúban mint a francia hadsereg tagja hősi halált halt a németek elleni harcokban.

9. HALÁSZ és a *Napkelet* kapcsolatára később még visszatérünk. Itt csupán a tényről rögzítettük.

10. *Magyar Könyvszemle.* 1928. 93—107. l.

11. 352/1929. és 516/1929. OSZK Irattár.

12. 182/1929. OSZK Irattár.

13. 248/1930. OSZK Irattár.

14. 2/1931. OSZK Irattár.

dolgozását, a már cédulázott anyagot naplózta és katalogizálta. Ugyanebben az évben fontos kéziratári munkába kezdett: APPONYI Sándor levélhagyatékát rendezte és katalogizálta, majd a következő évben folytatta és be is fejezte ezen állományrész számbavételét.¹⁵

A nagy munkabírású kéziratáros további feladatokat is vállalt: rendezte és katalogizálta PONORI THEWREWK Emil háromlányi levél- és kéziratanyagát, továbbá MORVAY Győző kézirati és levelezésanyagát is feldolgozta, a Kézirattár akkori arcképgyűjteményét az újabban megszerzett darabok katalogizálásával egészítette ki.¹⁶

Talán legszebb szakmai munkája az volt, hogy vezetői megbízásából részt vehetett az *Admonti-kódex* megszerzésére vonatkozó tárgyalásokban, és az ősnymtatványanyag ezzel kapcsolatban álló átnézésében.¹⁷ Az 1934. szeptember 4-én (20 000 Pengőért) megvásárolt *Admonti-kódex* (Szent ISTVÁN törvényeinek 16 hártyalapon írt 12. századi kéziratának) átvételében a Kézirattár részéről ő működött közre, s FITZ József főigazgató „a Kézirattár növedékinaplójába való bevezetés végett átadja dr. Halász Gábor múzeumi segédörnek” a nagybecsű decretumot, és ő azt a 71/1934. sz. alatt írta be a növedéki naplóba.¹⁸

Közben folytatta napi munkáját: a Quart. Hung. kötetek kolligátumainak átnézését és katalogizálását, a FRAKNÓI—IPOLYI—RÓMER-levelezés még feltáratlan anyagának feldolgozását,¹⁹ KERTBENY Károly autográfgyűjteményének, továbbá SCHÖNHERR Gyula kézirati hagyatékának rendezését és cédulázását.²⁰ A következő években HORVÁTH Mihály emigrációs anyagának, s gróf BRUNSWICK Teréz kézirati hagyatékának átvételét intézte.²¹

A Kézirattár inventáriumainak egész sorában bukkanunk annyira jellegzetes kezeírására: többek között — és a már említetteken kívül — HAMPEL József, HAMPELNÉ PULSZKY Polyxena, KRÚDY Gyula, HAYNALD Lajos, FRAKNÓI Vilmos, GRÜNWARD Béla kéziratós műveit naplózta.

Tevékenysége nem merült ki a kéziratári szerzeményezési és feldolgozási munkában. Részt vett a tájékoztatásban, a könyvtár kiállításainak rendezésében is. Emlékezetes volt a Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményeinek (1919—1928) kiállításában való közreműködése JAKUBOVICH Emil, ISOZ Kálmán, RÉDEY Tivadar, BARTONIEK Emma, PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán és CZOBOR Alfréd társaságában.^{22a} Látogatókat vezetett, sőt az igazgató megbízásából adminisztrációs teendőket is végzett. Kiváló francia nyelvtudását fordításokra, referenciákra is felhasználták. Bibliográfiai feladatokat is megoldott: másodmagával (KOZOCSA Sándorral) összeállította

15. 191/1931., 324/1931., 422/1931., 28/1932. OSZK Irattár.

16. 422/1931., 28/1932. OSZK Irattár.

17. U. o. 422/1931. okt. 6.

18. 128/1934. OSZK Irattár.

19. 28/1932. OSZK Irattár.

20. 218/1932. OSZK Irattár.

21. 20/1934., 264/1935. OSZK Irattár.

22a LUKINICH Imre: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1928. évi állapotáról.* = *Magyar Könyvszemle.* 1929. 99—117. l. — E vezető munkatársak nevei arról is tanúskodnak, hogy a fiatal HALÁSZ Gábor egyenrangú munkatársként dolgozott társaságukban.

Budept, 1930 juneit 23

Työn kiireltä voin!

F. l. 13. on kelt kielien fyglat kielien non meinin
kielien, koo se kielien oost kielien, Baid liti kielien
kiihi muoi kielien fyglat (Myat kielien kielien-kielien
fyglat.) Pst. kielien kielien kielien 1850' non muoi kielien
a kielien:

A. Mathies Pinnu kielien" c. m. 2 kielien kielien oost.

"Ki mii kielien oost kielien fyglat"

A 3. kielien:

"Kielien kielien kielien kielien kielien!"

"Kielien kielien kielien kielien kielien kielien?"

"Kielien kielien kielien kielien kielien kielien?"

"Kielien kielien kielien kielien kielien kielien?"

Teljen kielien kielien.

Budept, 1930 juneit 23

Kielien kielien

Kielien kielien

Kielien kielien
kielien

Kielien kielien

és egyedül franciára fordította pl. az 1925-ös év történeti irodalmának bibliográfiáját, a Comité International des Sciences Historiques kiadásában megjelenő *Annuaire Internationale de Bibliographie Historique* számára.²² Sokoldalú könyvtáros, mai kifejezéssel élve, kiváló „szakreferens” volt.

Gyakorlati könyvtárosi munkájával párhuzamosan szakmájának elméleti kérdéseivel is foglalkozott.

A bibliográfiai munkáról, annak nemzeti és nemzetközi hasznáról egy recenziójában lényeges elvi megállapítást tett:²³

„A háború után a szellemi együttműködés jegyében Európa-szerte módszeres és nagyarányú bibliográfiai munkásság indult meg, amelyben az egyes nemzetek számot adnak kulturális erejükről és egyúttal elősegítik a szakkörök nemzetközi tájékozódását. A közös munkából kiveszi részét a magyar tudományosság is, hiszen nekünk sokszorosan érdekünk, hogy az itthoni eredményeket a külföld is megismerje. Pasteiner Iván ... merészen nagyvonalú kezdeményezéssel a magyar szellem- és természettudományos termelés minden ágára kiterjedő bibliográfiai sorozatot indított meg. Ha e sorozat elkészül, az utolsó negyedszázad tudományos életének monumentális emlékműve lesz és megbecsülhetetlen szolgálatot tesz majd az eljövendő kutatóknak.”

A hungarika bibliográfiáról (FERENCZI Miklós: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1928. év...* Cluj — Kolozsvár, 1929. c. munkájának ismertetése kapcsán) így nyilatkozott:

„... A kisebbségi sorsra ítélt magyarság minden erejét megfeszítve fenn kell hogy tartsa a magyar nyelvű irodalmi munkásságában megnyilvánuló kulturális színvonalát, mert a könyvekkel nemzetiségi önbizalmát és létét is védelmezi.”

Kézirattári elvi — immár oktatói szinten — végzett munkája egy feledhetetlen előadássorozatban kapott nyilvánosságot: a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének 1937-ben rendezett tanfolyamán az újkori kéziratokról adta elő tíz évi munkájának elméleti és gyakorlati összefoglalását.²⁴

Ennek fennmaradt jegyzetében bevezetésként megállapítja, hogy a kéziratok meghatározása nem tartozik a könnyű feladatok közé, hiszen sokszor nincs címük. Kérdés az is, hogy a kéziratok eredetiek-e, másolatok-e, mi a tárgyuk? Minderre választ csak a kézirat tartalmának tanulmányozása révén lehet adni. Ezután a kézirat újkori szerepéről szól, a kéziratgyűjtés hazánkbeli helyzetéről, az OSZK Kézirattárának fejlődéséről, a 16—19. századi kéziratípusokról, a kéziratok, valamint a levelek feldolgozásáról, majd a kézirattári ügyrendről, a vételről és a becslésről, végül a kézirattár és a tudományos kutatás kapcsolatáról. — Az előadásokat szakmai tudás, világosság, tiszta értelem jellemzi.

22. *Köszöntjük Kozocsa Sándort.* = *Élet és Irodalom.* 1974. szept. 21. 8. l.

23. HALÁSZ Gábor: *A magyar tudományos irodalom bibliográfiája.* = *Magyar Könyvszemle.* 1929. 236—237. l.

24. A FITZ József főigazgató, egyesületi elnök által szervezett tanfolyam egyik kitűnő előadása HALÁSZ Gáboré volt: *Kéziratmeghatározás (Új kor)* 15 l. Ma is jónak, hasznosnak, tanulságosnak tartjuk HALÁSZ előadásának vázlatát, amely sokszorosításban is megjelent.

Pedig közben a főigazgató rendelkezésére több évre abba kellett hagynia a kézirattári munkát,²⁵ hogy az 1936-ban meginduló nagy könyvtári reform egyik megvalósítója legyen. Rá azért volt szükség, mert GORIUPP Alisz mellett ő volt az, aki külföldön is tanulmányozta az adréma rendszert. FITZ főigazgató hivatalos megbízása így szól erről a kiküldetéséről:²⁶

„Alulírott hivatalosan igazolom, hogy dr. Halász Gábor múzeumi segédő az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóságának megbízásából — angliai tanulmányútról, melyet egy társasutazás keretében hajt végre, visszatérőben — a nürnbergi Staatsarchivban magyar vonatkozású anyag után kutat és a frankfurti városi könyvtárban a katalogizálásnál alkalmazott Adréma-szisztémát tanulmányozza. Fitz s. k. igazgató.”

Ezután — 1936-ban — került át a GORIUPP Alisz vezette Nyomtatványtárba (később: a Nyomtatott Könyvek Tára), először mint beosztott tisztviselő, 1937-től pedig mint az osztályvezető helyettese dolgozott.²⁷ Munkája itt is többretű volt:

- újjá kellett szerveznie, korszerűvé tennie az olvasóterem kézi-könyvtárát, katalógusait,
- tájékoztató munkát és revíziós feladatokat látott el,
- az akkor felállított tizedes rendszerű szakkatalógus irodalom, történelem, sőt egy éven át a társadalomtudományok (8, 9, 3 főosztályok) céduláinak beosztását, a szakok megfelelő tagolását és a vonatkozó szakok betűrendes tárgymutatójának vezetését kellett elvégeznie;
- különféle, a főigazgató esetenkénti megbízása alapján ráháruló feladatokat is megoldott.²⁸

A Könyvtár és a Múzeum vezetői — az akkori igen nehéz viszonyokhoz mérten — igyekeztek kifejezést adni HALÁSZ Gábor iránti megbecsülésük-

25. Érdeklődése — mint már jeleztük — továbbra is erőteljesen kötötte a kézirattári munkához. Ld. erre vonatkozóan még a következő publikációját: *Justh Zsigmond ismeretlen naplói és más kéziratai. A Széchényi Könyvtár új szerzeménye.* = *Magyar Könyvszemle.* 1939. 159—164. l.
26. 121/1935. OSZK Irattár. (Magyar és német nyelven fogalmazott hivatalos okmány.)
27. Ld. ezekre vonatkozóan az OSZK 1936—41. évi beszámoló jelentéseit. 1942-ben nem közöltek részleteket a munkatársak beosztásáról; az 1943. évben történt változásokra később visszatérünk.
28. Pl. 1930-ban a Párizsban tartott lengyel kiállítás magyar vonatkozású anyagának (BEM és PETŐFI, BAJZA, DEÁK, KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY, WESSELÉNYI stb.) forgatókönyvét ő írta meg (364/1930. OSZK Irattár.), szakértőként őt is kirendelte az igazgatóság egy perben, amelyben LANTOS Adolf antikvárius alperesként szerepelt (111/1939. OSZK Irattár.) Talán legérdekesebb volt az a szakértői munkája — DEZSÉNYI Bélával közösen — aminek eredménye FITZ főigazgatónak a VKM számára küldött, kortörténeti szempontból is igen érdekes állásfoglalása volt.: „A magyarországi könyvfogyasztás mértéke, miként a kiadóvállalatok és sajtótermékek állandó szaporodásából is látható, oly nagy, hogy a külföldi művek fordításainak kiadását, tekintettel arra, hogy a magyar írók nem tudnak annyit írni, amennyit közönségünk olvasni szokott, nem lehet jelentősen korlátozni... Nem szabadna a fordításokat korlátozni, illetőleg olyan elveket felállítani, amelyek konzekvenciáikban *szellemi izoláltságot* (kiemelés tőlem, H. Gy.) idézhetnének elő. A külföldi irodalomra nagyon is rászorulunk.” (51/1944. I. 8. OSZK Irattár.) — DEZSÉNYI, FITZ és HALÁSZ tehát egyértelműen tiltakozott 1943/44-ben a „szellemi gettó” ellen s a fordítások szorgalmazásával munkaalkalmat óhajtottak biztosítani az üldözött írók számára.

nek. 1927/28-ban főigazgatói előterjesztésre a vallás- és közoktatásügyi minisztérium neki és az akkoriban szintén az OSZK-ban gyakornokoskodó HEVESI András írónak 1000 Pengő kutatási ösztöndíjat engedélyezett.²⁹ HÓMAN Bálint nemzeti múzeumi főigazgatónak komoly tervei voltak HALÁSZ foglalkoztatásával, mert 1928-ban ezt írta LUKINICH könyvtár-igazgatónak:³⁰

„Szerencsém van . . . szíves tudomására hozni, hogy Halász Gábornak belföldi kutató ösztöndíjjal való ellátására a folyó 1928/29. tanévre is előterjesztést tettem s előreláthatólag annak lejárta után módomban lesz öt díjas gyakornokként alkalmazni.”

Az akció sikerrel járt, s HALÁSZ belföldi kutatói ösztöndíjának adományozását az 1929/30. tanévre is meghosszabbították.

Mindez azt bizonyítja, hogy HALÁSZ-t a Nemzeti Könyvtár vezetői valóban nagyra értékelték. Első „hivatalos” minősítését LUKINICH Imre igazgató a következőképpen fogalmazta meg:³¹

„Halász Gábor 1927 nov. 25 óta teljesít szolgálatot a könyvtár kézirat-tárában. Ezen idő alatt megbízható, pontos és szorgalmas tisztviselőnek bizonyult, ki a kézirat-tár rendezési munkálataiban igen értékes munkát végzett és végez jelenleg is. Nyelvismerete, írói készsége és magasabb irodalmi és tudományos szempontok szerint igazodó készsége alapján a leghasznavehetőbb és legtehetségesebb tisztviselőim egyikének tartom.”

Ezekhez a sorokhoz csatoljuk még FITZ főigazgató jellemzésének egyik mondatát: „Nyelv- és irodalmi ismeretei a könyvtári szolgálatra kiválóan készítik, a kézirat-tár újkori anyagának legjobb ismerője. Megbízható, szorgalmas, nagytehetségű tisztviselője a könyvtárnak.”³²

A HORTHY-korszak kitűnő fiatal diplomásainak előrehaladására igen jellemző, hogy HALÁSZ Gábor, társaival együtt a könyvtárosi „szamárlétra” fokait lassan mászta meg: 1930-ig működött önkéntes gyakornokként, az év elején lett ún. „szaknapidíjas”, 1934-ben múzeumi segédőr, 1938-ban múzeumi alkönyvtárnok, végül 1943-ban VII. fizetési osztályba sorolt könyvtárnok.³³

A végtelenül szerény HALÁSZ Gábor egész életében örült annak, hogy a Nemzeti Könyvtár tudományos tisztviselője lehetett s nemcsak mint a magyar esszé és kritika igazi mestere, hanem mint könyvtáros is szolgálhatta a magyar művelődés ügyét.

Igaz — és ez az érem másik oldala —, hogy munkáját egy kiváló kollektíva tagjaként végezhetette. Tudósok, írók, a könyvtárhoz magas fokon értő pályatársak vették körül. Sokat adott e közösségnek, de számára is nyújtott

29. 424/1928. OSZK Irattár.

30. 591/1928. OSZK Irattár.

31. 191/1929. OSZK Irattár.

32. 182/1938. OSZK Irattár. — FITZ HALÁSZ iránti emberi megbecsülésének minden alkalommal kifejezést adott. Édesanyja halála alkalmából (1934 október) anyagi gondjainak „némi” enyhítésére a minisztériumtól rendkívüli segílyt eszközölt ki HALÁSZ számára. (167/1934. OSZK Irattár.). — Édesanyja halála után HALÁSZ nagybátyjával élt a szegényes óbudai lakásban.

33. Ld. az OSZK Irattárának a következő számokon elhelyezett iratait: 42/1930., 98/1934., 111/1935., 182/1938., 224/1938., 50/1944.

ez az együttes valami nagy értéket: az emberi szolidaritásba és a szakmai önbecsülésbe vetett hitet.³⁴

HALÁSZ Gábor hivatali pályája az 1943. évben FITZ József főigazgató állásfoglalása eredményeként — minden baljós jel ellenére is — jó fordulatot vett. A főigazgató a *Kézirattári ügymenet vezetése* c. iratában³⁵ BARTONIEK Emma főkönyvtárnokot érdemei elismerése mellett felmentette a tár vezetése alól, s ezzel a munkával, valamint az ún. „Muzeális Nyomtatványok Tára” (ma: különgyűjtemények) munkájának irányításával HALÁSZ Gábort bízta meg.

BARTONIEK Emma a főigazgatótól a latin kéziratok önálló hatáskörben való katalogizálását kapta feladatul, HALÁSZ ügykörét pedig FITZ — osztályvezetői funkcióban — május 4.-én a következőképpen szabályozta:

„Dr. Halász Gábor alkönyvtárnok [nem sokkal később már könyvtárnok] hatásköre alá tartozik a Kézirattár és a Muzeális Nyomtatványok Tára gyarapodásának átvétele és feldolgozásra való szétosztása, az állomány őrzése és használatba bocsátásának ellenőrzése, vételre, áttételre és cserére vonatkozó javaslattétel, a Segédkönyvtár kiegészítése és rendezése, illetőleg a rendezés irányítása, a Tár felszerelésére és költségvetésére vonatkozó javaslatok előterjesztése és dr. Bartoniek Emma kivételével a Tárhoz beosztott tisztviselők és altisztek munkájának kiosztása, irányítása és ellenőrzése.

Különösen arra kérem, hogy gondja legyen a kutatók figyelmes kiszolgálására és az új szerzemények haladéktalan nyilvántartásba vételére, illetőleg katalogizálására.

A Kézirattár valamennyi katalógusának nyomtatásban való közzétételét tervezem.”

A főigazgató e rendelkezése, különösen ha annak dátumát tekintjük, igen elgondolkoztató:

— felmenti a Tárak vezetése alól a kétségtelenül kiváló, nagy tudású BARTONIEK Emmát,

— megbízza a Tár vezetésével az ún. „zsidótörvények” hatálya alá eső HALÁSZ Gábort.³⁶

Szakmai szempontból pedig szembeötlő az a mondat, amelyben az új osztályvezető figyelmét felhívja a kutatók figyelmes kiszolgálására.

34. Érdemes a harmincas évek közepe táján vele együtt dolgozott — fiatalabb és idősebb — pályatársak közül több nevet feljegyezni: BERCZELI A. Károly, BERLÁSZ Jenő, CSAPODI Csaba, DEÉR József, DERCSÉNYI Dezső, DEZSÉNYI Béla, FITZ József, GÁRDONYI Klára, GÁSPÁR Margit, GORIUPP Alisz, GRONOVSKY Iván, GYÖRKE József, HONTI János, HORVÁTH Magda, HUBAY Ilona, JÉKELY Zoltán, JOÓ Tibor, KNEZSA István, KOZOCSA Sándor, LAKÓ GYÖRGY, MAKKAI László, ORTUTAY Gyula, POSONYI Erzsébet, PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, RÉDEY Tivadar, SAJÓ Géza, SÁRKÁNY Oszkár, SASVÁRI Dezső, SZEMZŐ Piroska, SZENTIVÁNYI Béla, TAMÁS Lajos, TOLNAI Gábor, TRÓCSÁNYI Zoltán, VARJAS Béla, WALDAPPEL Eszter.

35. 115/1943. OSZK Irattár.

36. FITZ József főigazgató előterjesztésére a VKM 1943. dec. 31.-én kelt 79.731/1943. IV. 3. sz. rendeletével dr. HALÁSZ Gábor alkönyvtárnokot a VII. fizetési osztályba könyvtárnokká nevezte ki.

Hogy a kutatók iránti megkülönböztetett bánásmód milyen fontos volt FITZ József számára, azt egy, BARTONIEK Emmához intézett, május 4-én megfogalmazott, aztán ceruzával áthúzott és végül is át nem adott irata (112/1943. OSZK Irattár) is bizonyítja: „Miután Nagyságod (= BARTONIEK Emma) az 1943 április hó 13-án kelt utasításomat 13 db. RMK-könyv visszatartására^{36a} nem teljesítette s ezzel a kutatónak adott közlésem hitelessé vált, a Kézirattár vezetése alól felmentem.”

Kétségtelen, hogy FITZ József HALÁSZ helyzetét — az osztályvezetői hatáskör ráruházásával — erősíteni kívánta. Mindent megtett a kiváló könyvtáros és író állami rangja elismertetésében, anélkül, hogy BARTONIEK Emma tudományos munkájának folytatását akadályozta volna.

A Z ESSZÉ ÍRÓ, A KRITIKUS

Nem e tanulmány feladata HALÁSZ esszéírói, kritikusi, irodalomtörténet-írói pályájának méltatása. Megtették ezt már írók, irodalomtörténészek és barátok.³⁷

De néhány tanulmányára, gondolatára mégis fel kell itt is hívunk a figyelmet, hiszen HALÁSZ írói munkásságának egésze a Széchényi Könyvtárban töltött tizennyolc évére esett, emberi arculata, magatartása, jelleme itt formálódott.

Irodalmi munkásságát a két világháború közti kaotikus korszakban az állandóan fénylő értelem és a világosság jellemezte: a harmincas években az irracionális divatjakor, az „új mítoszok” hirdetése idején a ráció, a humanizmus szenvedélyes híve és tisztelője volt. Már pályakezdése is eltért az akkoriban szokásostól: sem a szellemtörténet, sem a nacionalista színezetű konzervatív pozitívizmus tábora nem vallhatta magáénak. Csak a műre, az alkotó egyéniség belső világára figyelt, úgy mondják, már fiatalon volt benne valamilyen — a szó jó értelmében vett — előkelő szellemi vonás, elkülönülés, tartózkodás a mindennapok harsány, harcias magatartási formáitól. „Vannak gyógyíthatatlan magányosok — írta 1936-ban — akik, mint Pascal az örvényt, remetebarangjukat hurcolják magukkal.” Az óbudai remete a zajló bécsi élettől visszavonult bihari remetéről, BESSENYEI Györgyről így vallott: „Jó egyedül lenni, hiszen aki magányos, már azáltal különb a sokaságnál.”³⁸

36a Hogy ez valójában mit jelent, nem tudjuk. Nem maradt fenn más írásbeli nyom.

37. Ld. a későbbi jegyzeteket: 97., 101. számú hivatkozásunknál utalunk a vonatkozó irodalomra.

38. Kortárs költő volt ÁPRILY Lajos: *Bessenyei-szonettjének* első strófáját idézzük, HALÁSZ Gábor magatartását méltatva:

„Tornácon állt s a pusztára nézett:
keletre szállt az elzengett vihar.
Szökött felhőt hívta már a fészek,
a sziklából rakott öreg Bihar.”

HALÁSZ Gábor ezekben az években Óbudán nézte ilyen magányosan a nem elzengett, hanem a közeledő vihart. Írásainak hangulata is erről tanúskodik — a pokoli vihar később az ő törékeny alakját, szellemét is elsodorta.

Ez az önmagáról nem beszélő író és tudós tanulmányaiban — ha rejtetten is — de föltárta belső világát: megmondotta, hogy minden írás és tanulmány kicsit önvallomás is, nemcsak tétel, hanem egyúttal lelkiállapot, sikere attól függ, hogy „tárgyi igazát mennyire fűti át személyes izgalma, a meggyőzés igényét hogyan színezi a kifejeződés vágya”.³⁹

Az eszményeiben, stílusában is rendkívül finom és választékos esszéista — szinte antagonisztikus módon — a jobboldali *Napkelet* hasábjain kezdte meg írói pályáját s 1931-ig ki is tartott mellette.⁴⁰ Itteni munkásságának csúcspontja a *Kazinczy emlékezete* c. esszé-remeke volt. De józansága, humanista magatartása, értelmes, romantikától mentes gondolkodása megóvta őt a *Napkelet* másfajta szellemétől is. Természetesen más folyóiratok — *Magyar Szemle*, *Magyar Könyvszemle*, *Protestáns Szemle*, *Századok*, *Széphalom* — hasábjain is találkozhatott nevével az olvasó, hiszen műveltségére sokoldalú, alapos volt.

Esszéista pályájának szinte fordulópontja NÉMETH László 1931-ben megjelent, HALÁSZ Gábor munkásságát méltató cikke.⁴¹ Ebben elmondja NÉMETH, hogy HALÁSZ SZEKFÜ Gyula óta talán az egyetlen, akiben szerencsésen kereszteződött a tudós és művész természet. Erős egyéni ízlés, hatalmas tájékozottság, esztétikai fogékonyság jellemzi. Alapvető élménye a tizennyolcadik század felfedezése, „salaktalan” intellektualizmusa tereli VOLTAIRE és DIDEROT korához, fölfedezvén e kor olykor emlegetett cinizmusában a „diszkrét hősiességet”. Nagy érdeklődéssel kutatja föl — hívja fel rá a figyelmet NÉMETH László — az európai és amerikai irodalom rokonhangolású íróit. Legnagyobb és szinte érzékelhető kedvvel elemzi PROUST, JOYCE, GIDE, WOOLF regényeit; lényegében a regényforma fölényesebb, ötletesebb kezelése imponál neki.

Magyar földön a fiatal HALÁSZ KAZINCZYban találta meg az ideált. NÉMETH szavaival:

„... A mai ember, aki látta a valósághoz tapadó naturalizmus elaljasodását s a romantika egyéniség-kultuszát, ízlés zavaró újabb irányokat, megbecsüli Kazinczyt, aki a művészetben nem ismert más valóságot, csak az alkotását... Kazinczy, aki irodalmi tévelygésekkel irtva lett irodalmi

39. Az esszéíró BABITSRól írta 1938-ban: „A magyar esszé, legnagyobb művelőinek a kezén, mindig lírai hevületű. A költőiség nálunk minden műfajt átszínezi... Az ellenség neve antiintellektualizmus... Az irracionális szemlélet felelős... a végső robbanásért.” (*Válogatott írásai*, 402–404. l.)

40. Ismeretes, hogy a *Napkelet* c. folyóirat — címében és világnézetében is — a *Nyugat* ellenfele de egyúttal az elitművelődés egyik irodalmi színtere is volt. A sablonokat, az egyszerűsítéseket itt is el kell kerülni. Nem ártana felülvizsgálni a *Napkelet* irányát, íróinak, kritikusainak állásfoglalását. Egyáltalán nem dicsőítjük meg a TORMAY Cecile által szerkesztett folyóiratot, de érdemes munkatársai közül néhány névre felfigyelni: az írók, költők közül ÁPRILY Lajos, BERDE Mária, FALU Tamás, KOMÁROMI János, MAKKA Sándor, MARCONNAY Tibor, SÍK Sándor, SZENTKUTHY Miklós, TAMÁSI Áron írásai szerepeltek; az esszéisták közül HALÁSZ Gábor, KERESZÉNYI Dezső, NÉMETH László, RÉDEY Tivadar, SZERB Antal neveivel találkozunk hasábjain. A később is fontos szerepet játszó tudósaink írásait sem nélkülözzük: ECKHARDT Sándor, HAJNAL István, HORVÁTH János, MÁLYUSZ Elemér, PAIS Dezső, SZEKFÜ Gyula stb. neveivel elég gyakran találkozunk e folyóiratban.

41. NÉMETH László: *Halász Gábor. = Két nemzedék. Tanulmányok.* Bp., 1970. Magvető. 756 l.

törvényhozóvá, hitt ... a korok fölötti abszolút esztétikában... S épp ennek az abszolút esztétikának a közös tisztelete avatja Halászt Kazinczy kitűnő kommentátorává...⁴²

NÉMETH László „avató” írása után HALÁSZ a *Nyugat* kritikai és tanulmány-rovatának munkatársa lett, itt jelentek meg egymás után legfigyelemreméltóbb publikációi.⁴³ De — a *Napkelet* kivételével — folyóirataink egész sorát kereste fel írásaival (a már említettekén kívül az *Erdélyi Helikon*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Nouvelle Revue de Hongrie*, *Tükör*, *Apolló*, *Argonauták*, *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*, *Magyarságtudomány* számára is adott cikkeket, bírálatokat).

A *Nyugat*-tal, illetve annak szerkesztőjével, BABITS Mihállyal (a „nemzedéki probléma” elvi vitájától eltekintve) HALÁSZ Gábornak egyetlen személyi jellegű konfliktusa volt. Az erről szóló dokumentumot azért közöljük e helyen, mert eredetijét az OSZK Kézirattára őrzi, s viszonylag kevésbé ismert. Ezt írta HALÁSZ BABITSnak 1937-ben:⁴⁴

„Kedves Mihály, ma értesítést kaptam róla, hogy cikkem egyelőre nem közölhető, mert véleményed eltér az enyémtől. A cikket, annál inkább, mert az antológiára várakozás miatt már úgyis késett egy hónapot,⁴⁵ nagyon szerettem volna már nyomtatásban látni... Belátom azonban, hogy mint szerkesztőnek teljesen méltányos és jogos az álláspontod. Arra kérek tehát, a cikket juttasd vissza hozzám és egyben légy szíves tudomásul venni elhatározásomat, hogy a *Nyugat* munkatársai közül kilépek.”

Szerencsére a nézeteltérés elsimult, s HALÁSZ a *Nyugat* megszűnéséig annak egyik vezető munkatársa maradt s BABITS-csal való együttműködése, jó barátsága nem szakadt meg.⁴⁶

42. U. o. 347. l. — Különbön olvasmányairól, ideáljairól később ő maga igen érdekesen vallott. KÖHALMI Béla: *Az új könyvek könyve* (Bp. 1937. Gergely R.) c. kiadványában: „Mértéktelenül olvastam és rendszertelenül, jót, rosszat vegyesen, ami azt hiszem, az egyetlen módja az ízlés nevelésének.” Elmondja, hogy a tizenyolcadik században volt igazán otthon, a franciáknál, angoloknál, és a felfedezés külön örömevel az egykorú magyaroknál (KAZINCZY, BERZSENYI, CSOKONAI, BESSENYEI, SZÉCHENYI...) És a modernek közül a nagy ideál: PROUST. „Ő volt a mában feltámadt ancien régime, igazolta legmélyebb ösztönömet: konzervatív ízléssel válni korszerűvé...” I. m. 147–148. l.)
43. *Nemzedék problémák* (1933), *Magyar humanisták* (1934), *A regény feltámadása* (1934), *A fiatal Széchenyi* (1934), *Bacsányi* (1935), *Vázlat Óbudáról* (1935), *Egy ízlésforma önarcképe* (1935), *Nép és közösség* (1936), *A bihari remete* (1936), *A Proust-élmény nyomában* (1937), *Magyar századvég* (1937), *Szalay László* (1939), *Csengery Antal* (1939), *Trefort Agoston* (1939), *Két évforduló. Tolsztoj és Hardy* (1941).
44. HALÁSZ Gábor levele BABITS Mihályhoz. 1937. február 23, OSZK Kézirattár. Fond III/541.
45. Itt HALÁSZ Gábor valószínűleg a BABITS-csal együtt szerkesztett (tervezett) antológiára utal.
46. HALÁSZ Gábor: *Az Európai Irodalom Olvasókönyvéhez*. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 3015. — 1936. július 26-án írta BABITSnak: „Kedves Mihály, íme az első javaslatok”... 1936. augusztus 14-én folytatja filológiai-irodalomtörténeti munkájának újabb javaslatait: „... a barokk századokkal még nehezebb a dolog.” A fordítások vagy nagyon régiek és elavultak, vagy újak és rosszak.” Itt már a két nemzedék halad együtt HALÁSZ javaslataiban: feltűnnek a válogatás során DEVECSERI Gábor és VAS István fordításai, már egy WEÖRES Sándor fordítás is (GOETHE: *Cigánydal*), az OSZK Kézirattárában WEÖRES saját kezeirésével! — Így fogta át HALÁSZ a régebbi és az akkor fiatal nemzedék költőinek életművét. Az „olvasókönyv” sorainak írásakor 1978-ban megjelent.

Budapest, 1937. feb. 23.

Kedves Mihály,

ma elkerült kezemről, hogy inkább egyelőre nem
közölhetők, mert véleményed eléri az értelemét. De inkább, az volt
inkább, mert az emberekre nézve mielőtt máris bizonyos kétségek
és hitet, nagyon kevesen voltak máris nyugodtan látni. De
- igazán van minden igazán - talán még nem is tudom, ha
teljesen a magam ítéletét követem, és hogy az ember eszedileg
megfogom, azokat itéljétek az emberek. Reményem van, hogy
a meggyőződések hatására - az emberek - nem tudok hinni
főként is, hogy az emberek. Boldog vagyok, hogy mint nekem
teljesen nélkülözök és fogom az állásomat. Azok kellek tehát,
a inkább juttasd rára hozzá, ebben leggyorsabban tudom
vannak elhatározásomat, hogy a Nyugat munka részei közül
kelljenek.

Remélem barátságosan, amelyre nélkülözök az a leggyorsabban
épp oly kevesen fog nélkülözök elölelni, mint amilyen nélkülözök
magamból és kellekkel vagyok

hírszerű hívek

Halász Gábor.

Halász Gábor levele Babits Mihályhoz. 1937. február 23. — Fond III/541

HALÁSZ már mint fiatal esszéista 1928-ban, *Áruló írástudók* című írásában⁴⁷ az értelem, a humánus mellett tesz hitet. Alig emlegetik ezeket a mondatait méltatói, pedig ezeknél lényegesebbekre nemigen akadunk életművében:

„Igen fontos a harc, mert harc nélkül nincs élet és szellemi élet; fontos a párt, mert az egyéniség fegyvermezését jelenti... és fontos a világnézet, mert nélküle nem ismerhetnők meg az igazságot sem... A világnézet fojtja el a kételkedést bennünk, adja meg az elfogultság bátorságát. Világnézet és párt, ezek az egyéni vélekedések, akarások fölé nőtt valóságok, egyenesbe fogják különben céltalan, tévelygő lelkünket... Nincsen szabadság megkötöttség nélkül... Nem vagyunk egyedül, és nem vagyunk

47. *Válogatott írásai*. Bp., 1959. Magvető 24. l.

magunkért; a múlt él tovább bennünk, család, osztály, nemzet nyugszik vállainkon.”

Senki sem kívánja azt mondani, hogy az értelem rajongójaként számon-tartott esszéista talán a marxizmus, a történelmi materializmus tanainak elemzője, vagy éppen híve lett volna: de hogy korának legjobb magyar gondolkodói közé tartozott, ezt nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is megállapítani, annál is inkább, mert már 1928-ban arról vallott, hogy a magukra hagyott érzelmek, a gátlás nélküli ösztönök a valóban rombolók. A húszas-harmincas évek fordulója idején az anti-intellektualizmus szinte „száz lidéretűz” alakjában csalogatta a lelkeket az ingoványba. Ha ez így van — vallotta HALÁSZ —, akkor az ész vezetésére kell bízni a nemzedék sorsát! Még akkor is, ha kedvenc eszméi a harmincas évek közepetájt vissza-térnek néha: így pl. remek BESSENYEI-tanulmányában (1936), illetve annak egyik mottójában hajlandó a kort „magánügynek” tekinteni.

De csak néhány év kellett hozzá, hogy az egyén és kor kapcsolata más hangsúlyt nyerjen. Egyetlen, életében megjelent kötetének⁴⁸ 1938-ban írt előszavában már borong az árnyék:

„Várni kell türelemmel s kilesni az alkalmas pillanatot, mikor a magunk készsége megérett a szolgálatra... A változás időhöz kötött, a gondolat ugyan hamar kész, de az ösztönök természetes érését nem lehet siettetni.”

HALÁSZ Gábor is egyre világosabban látta a mindinkább szélsőjobbra tolódó korszak veszélyeit: a fasizmus egész egyéni világának, életművének, eddigi tevékenységének köreit kezdte átformálni; a hajdani ideálok új felismerésnek, más hősöknek adtak helyet: eljutott a tizenkilencedik század értékeléséhez, a régebben lenézett realizmus fontosságának felismeréséhez. A maguk méltó helyére teszi a tizenkilencedik—huszadik század nagy íróit, a valóság, a társadalom ábrázolóit: most már TOLSZTOJ, HARDY, BALZAC művei az értékmérők. Sőt STEINBECK, HEMINGWAY és G. GREENE írásait is felfedezi. A lélektani és esztétikai vonatkozások helyett egyre inkább a társadalmi problémák kezdik érdekelni, a belső dráma helyett a környezet köti le figyelmét. Pálfordulás ez? Nem; sokkal inkább a már régebben is elő-előbukkanó kétségek fölerősödése, új rendszerbe foglalása. Figyeljük csak meg: már 1929-ben *A líra halála* című értekezésében⁴⁹ így fogalmazott:

„A polgári világnézet ma válságba jutott; változatlanok hitt elvei üresen, tartalmatlanul úszkálnak lelkünkben, szavak csupán, értelmüket vesztett, szikkadt hangulatú, kihűlt szavak. És velük hülnek, korhadnak, válnak pusztá konvenciókká ízlésformáink is.”

Így jutott el az alkotást, a lélektant, az esztétikumot tisztelő író ahhoz a felismeréshez, hogy a kort nemcsak uralkodó áramai jellemzik, hanem a sok ezernyi vibráló kis erecske, amelyben életjelt ad magáról. Önmagát is — írói múltját — bírálattal illette: „Túláságosan hittünk előkelősködő szellemi divatoknak, szívesen engedtünk csábító újításoknak, melyeket hajlandók voltunk fejlődésként ünnepelni... Csak a lényeg érdekeljen bennünket.”

48. HALÁSZ Gábor: *Az értelem keresése. Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1938. Franklin-Társulat. 209 l. (*Kultúra és tudomány*).

49. U. o. 6. l.

A *Nyugat* megszűnése után az ILLYÉS Gyula által szerkesztett *Magyar Csillag* egyik vezető munkatársa lett.⁵⁰ Itt jelentek meg sorra az érett esszéíró legjobb tanulmányai: *Beköszöntő egy új rovathoz* (1941), *Magyar viktoriánusok* (1942), *Balzac példája* (1942), *Portré és tabló* (1942), *Huizinga* (1943), *Továbbjutni!* (1944), *Ferencjózsefi idők* (1944), *A tiltakozó nemzedék* (1944). — És WEÖRES Sándor, SÓTÉR István, MÁTRAI László, SZERB Antal, JÓZSEF Attila, SÁRKÖZI György, G. GREENE, HEMINGWAY, KERESZÉNYI Dezső, TURGENYEV, KOSZTOLÁNYI Dezső, HUIZINGA, HORVÁTH János, KARDOS Tibor, ORTEGA Y GASSET, J. GIRAUDOUX műveinek az esszé és kritika határán mozgó ismertetései, elemzései.⁵¹ Ezekben az írásaiban — utolsó tanulmányjaiban, az egyre sötétebb napokat világosító szavaiban — a lélekrajz helyett mindinkább a társadalmi vonatkozások érdekelték. Az ezek elemzésére sokkal alkalmasabb „tabló” lett a műfaja, módszertani mestere (ha francia példaképet idézünk) pedig H. TAINÉ lett, anélkül, hogy eszméileg azonosult volna vele. Az író, a tudós így indokolta döntését.⁵²

„Teltek az évek, az elméleti vita elült anélkül, hogy megoldódott volna, és a fiatalember is annak rendje és módja szerint öregedett. Talán lomhuló vérenek kell betudni, hogy kevésbé izgatja az arc, a lélek... mint a környezet, a háttér, kevésbé a nagy szimbolikus tett, mint az apró jellemző tények... kevésbé a belső dráma, mint a külső helyzet, kevésbé az egész önmagában, mint viszonyában azzal a bonyolult szövevényvel, aminek a neve: társadalom... A portré után megint rátalál egy idegen szóra és tablónak nevezi el mai próbálkozásait.”

Az ekkor írt, világnézetileg és tartalmilag érett esszéikben, kritikákban HALÁSZ eddig igen finoman árnyalt, hajlékony stílusa is kopogóbbá, keményebbé, nem egyszer ridegebbé válik: ezzel is érzékeli a közeledő nemzeti és egyéni tragédiát. De még egyszer föllevenedik a felejthetetlen ifjúság; JUSTH Zsigmond naplójának általa gondozott kiadásában, a bevezető tanulmányban int vissza — stílusban és eszményeiben is — kissé rezignáltan a régi ideál.⁵³

Ez a tiszta jellem a negyvenes években még önmagát, a legkevésbé felelőst is szellemi kínpadra kényszeríti: csüggedésről szól, a mélyről, a valódiról, nincs helye már ötleteknek, játékos szavaknak. Nemzedékét és önmagát is elmarasztalja, mert — mint mondja — a valóság helyett mító-

50. Egyetértett ILLYÉS programjával: a *Magyar Csillag* „az irodalom függetlenségére alakuló szekértábor, úgy lehet, egy nép szellemiségének védvára lesz”.

51. A negyvenes évekre esik kiadványainak kitűnő sora: *Justh Zsigmond naplója* (1941), *Az angol irodalom kincsháza* (1942), *Madách Imre Összes művei* (1942), *Magyar századvég* (1945). Itt jegyezzük meg, hogy az OSZK (Fitz József főigazgató) ezekben a munkáiban is támogatta HALÁSZ Gábort. 44/1942. II. 14. (OSZK Irattár) sz. alatt FITZ a következő iratot intézte DROSZT Olgához, aki az OSZK akkori Eszterházy-utcai palotájának titkári feladatát látta el: „Madách Imre: Nápolyi Endre c. kéziratát azzal küldöm át, hogy azt ott hivatalos időben az Eszterházy palota földszintjén megfelelő helyiségben Gedeon Jolán úrnő dr. Halász Gábor részére gépelheti.”

52. HALÁSZ Gábor: *Válogatott írásai*. 1959. 647. l.

53. *Justh Zsigmond naplója*. Sajtó alá rendezte, bev. tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta HALÁSZ Gábor. Bp. (1941) Athenaeum. 429 l.

szokba menekült, „mesterséges díszletekkel vette körül magát, álomkasztélyokkal, Potemkin-falvakkal”.⁵⁴

A harmincas-negyvenes évek vívódásait, eszmeforrongásait nemcsak önmagában és önmagával harcolta meg, hanem barátaival és munkatársaival is sokat vitatkozott. A könyvtáron belüli és kívüli közösségek egyaránt formálták belső világát, alakították mondanivalóját és tematikáját.

A harmincas évek elején egyik alapító tagja volt annak a — „Hétfői Társaság” néven ismert — laza, de szellemileg szoros szövetségnek, mely a magyar és az európai (haladó!) irodalom korszerű ápolását, vitatását tűzte ki céljául. Ezt az együttest nemcsak HALÁSZ személye kapcsolta a Széchenyi Könyvtárhoz, hanem az is, hogy a Társaság alapító tagjai között volt HEVESI András író, az OSZK akkori munkatársa, továbbá IGNOTUS Pál, KERECSÉNYI Dezső, SÁRKÖZI György, Cs. SZABÓ László, SZERB Antal — valamennyien HALÁSZ barátai és a Nemzeti Könyvtár látogatói. Hétfői napokon jöttek össze vendéglők különtermeiben: vitatkoztak, előadásokat tartottak, egymás írásait elemezték szigorúan, tudásuk, műveltségük fényében.

HALÁSZ Gábor e baráti társaságban már korán felvetette saját esszé-folyóiratának tervét; az évnegyedes periodikumnak „Európa” lett volna a címe. Jővel később TOLNAI Gábortól tudtuk meg, hogy még 1944 rettenetes őszén is ez a cél, ez az ábránd foglalkoztatta.

Szerény és szegény életének legnagyobb külső sikere az 1932-ben nyert Baumgarten-díj volt. Ebből a pénzből külföldi tanulmányutat tett és tovább gyarapította szinte már híressé vált magánkönyvtárát.

JAKUBOVICH Emil, a Nemzeti Könyvtár igazgatója, a HALÁSZ Gábort igen nagyrabecsülő tudós, így gratulált az OSZK büszkeségének:

„Kedves Barátunk! Ószinte örömmel halljuk, hogy a Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány évdíjainak egyikével erre az esztendőre Téged fognak megjutalmazni.

Sietünk ezen a napon igaz, baráti örömünknek kifejezést adni. Szerezzel köszöntünk a kitüntetés és elismerés alkalmával, mely Könyvtárunkra is nagy tisztességet jelent. Meleg baráti érzéssel: Jakubovich Emil s. k. igazgató.”

A Nemzeti Könyvtár és annak kitűnő munkatársa, HALÁSZ Gábor, példás összhangban dolgozott együtt. Az intézet és az író valóban egymásra talált, a mű, az élet, a közösség, a környezet összefonódása szinte teljesnek mondható.

S midőn véget ért intézeti munkája, felszállt az óbudai villamosra, mely eldöcögött vele a Selmeci utcába, könyvekkel zsúfolt szobájába. Ő ugyan úgy fogalmazott, hogy „rohan” a villamos Óbuda felé, amelynek a Budapestté összeforrt három városból egyedül van meg a nemesi levele: a római alapítás. Erre volt büszke, erre a nagyvárosba átültetett vidékre, s annak „legérdekesebb lakójára”, nagy írójára, KRÚDY Gyulára.⁵⁵

Tegyük még hozzá: e nemzedék legjobbjai — viszonylag — az akkori időkhöz mérten „mindent” megkaptak (állás, ösztöndíjak, íráslehetőség,

54. *Válogatott írásai.* 548—549. l.

55. U. o. 241—249. l. (Vázlat Óbudáról.)

külföldi utak). Ugyanakkor képtelenek voltak elképzelni, hogy valamiféle szörnyűség majd velük is megtörténhetik. Filosz-mentalitás, szelíd elkényeztettség, az értelem, a tudomány légköre vette őket körül: HALÁSZT és barátait.

A K Á L V Á R I A

Már a harmincas évek közepén — 1935-ben — érzékelte HALÁSZ Gábor, hogy megváltozott az ellenség, s így meg kell változnia a harcmodornak is. „Nem a szellem függetlenségéről van szó többé helyi elnyomókkal szemben — írta —, hanem alapvető értékéről, vállalásáról vagy megtagadásáról, élet- és halál-kérdésekről egy világválságban... A mi bőrünkre megy a játék, akik még nem értünk rá megérni.”⁵⁶

Bár még nem sejthetett semmit személyes tragédiájáról, barátai és nemzedéktársai pusztulásáról, felismerte a veszélyt, az embertelen idők szinte tragikus pszichikai reflexeket keltettek benne.

Miután apja csak a hatodik életévén túl adoptálta s anyjával együtt ezután tért át a református vallásra, az ún. harmadik „zsidótörvény” hatálya alá esett. Így 1943 elején már a munkaszolgálatra való behívás fenyegette. FITZ főigazgató haladéktalanul megtette a szükséges hivatalos lépéseket s 1943. április 8-án⁵⁷ a következő felterjesztést intézte SZINYEI MERSE Jenőhöz, az akkori kultuszminiszterhez:

„Excellenciád 1943. jan. 11-én kelt 6386/943. O. M. számú rendeletével visszavonta az Országos Széchényi Könyvtárba kinevezett dr. Halász Gábor alkönyvtárnok s az ide szolgálattételre beosztott dr. Honti János gimn. h. tanár katonai munkaszolgálat alól való felmentését. Mivel mindkét tisztviselőnk a könyvtárban olyan munkakört tölt be, melyben jelenleg ... pótolhatatlanok ... és kénytelen lennék egyes munkaköröket szüneteltetni, ami esetleg bizonyos munkálatok végleges abbahagyását jelentené, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen határozattól méltóztassék eltekinteni s mindkettőjük felmentését engedélyezni.”

Ezután néhány hónapi csend (amennyire ez annak volt nevezhető) következett. De 1943 nyarán folytatódott a küzdelem: FITZ József főigazgató vidéken tartózkodott, s a helyettesítésével megbízott GORIUPP Alisz haladéktalanul írt a főigazgatónak,⁵⁸ mondván, hogy a könyvtárat újabb „öröm” érte, mert HALÁSZ Gábort július 19-ére behívták. A további felmentésre vonatkozó iratot sürgősen írja alá FITZ József — kérte GORIUPP —, hiszen a kultuszminisztérium záradékolása feltétlenül kell a halasztáshoz. A jól tájékozott és emberséges GORIUPP azt is közölte a főigazgatóval, hogy a most behívott korosztályokra nem fogadnak el halasztási kérvényeket... „Neubauernak kellene az adott írást záradékkal ellátnia. Erre lelkebben némi szkepszis támadt.”⁵⁹

56. U. o. 280. l. („Személyes kérdésben” — válaszul Babitsnak.)

57. 99/1943. OSZK Irattár.

58. OSZK Kézirattár, Fond 45/210.

59. GORIUPP Alisz kétkedése több mint jogos volt: az idézett NEUBAUER Konstantin miniszteri tanácsosként a VKM-ben 1943-ban és 1944-ben katonai felmentési ügyekben intézkedett (osztályának jelzete: XV. om (országmozgósítás) volt). HALÁSZ Gábort és a magyar irodalom kiválóságait „országmozgósította” NEUBAUER Konstantin — a megsemmisítésig, a halálig.

A könyvtár HALÁSZ felmentésére irányuló kérvényét FITZ főigazgató 1943. július 16-án a „M. kir. I. Közérdekű Munkaszolgálatos Zászlóalj Pótkeret” parancsnokságához intézte:⁶⁰ indoka az volt, hogy a Nemzeti Könyvtár pótolhatatlan értékeinek mentési munkálataiban HALÁSZ Gáborra feltétlenül szükség van.

Nemcsak a főigazgató és akkori helyettese, hanem KOZOCSA Sándor, az OSZK egyik vezető munkatársa és HALÁSZ barátja is mindent megtett a kitűnő könyvtáros megmentése érdekében. HALÁSZ Gábor 1943. július 18-án KOZOCSA Sándor útján juttatta el a felmentésre irányuló kérvényt KOZOCSA nagybátyjához, NAGYBACZONI NAGY Vilmoshoz,⁶¹ aki 1943. június 8-ig honvédelmi miniszter volt, de németellenes beállítottsága és humanista magatartása miatt lemondott miniszteri állásáról.⁶² Annyi befolyása azonban még volt, hogy a hozzá érkezett kérvényeket — így a HALÁSZ Gáborét is — el tudta juttatni utódjához, CSATAY Lajoshoz. Mindezen akciók következtében HALÁSZ Gábort 1943 őszén „leszerelték” s újra dolgozhatott a Nemzeti Könyvtárban, s írhatta nagy művét, *Egy magyar század élet-ét*.

1943 hátralevő hónapjaiban — nyugtalankodva bár — de végzi szokásos könyvtári munkáját. Mint osztályvezető irányítja a Kézirattárat, bírván a főigazgató teljes bizalmát, támogatását. Teljesíti a már szükségessé vált intézeti légoltalmi szolgálatot, hivatali esküteleknél FITZ főigazgató megbízottja.⁶³

1944 elején — nem véletlenül — a főigazgató szinte demonstrációszámra menő kiállítás szervezéséhez fogott s ugyancsak *nem véletlenül*, HALÁSZ Gábort bízza meg e fontos kiállítás szervezésével: KOSSUTH Lajos 1894. március 20-án halt meg Turinban s az ötvenéves évforduló és a közelgő március 15-e adott alkalmat arra, hogy a Nemzeti Könyvtár az akkori időkben tüntetésszámba menő kiállítással hívja fel a társadalom figyelmét 1848-ra és KOSSUTH személyére, politikájára. Mindennél többet mond erről, ha az *Esti Kis Újság* 1944. január 19-i számából idézünk néhány mondatot:⁶⁴

60. 175/1943. OSZK Irattár.

61. HALÁSZ levele KOZOCSA Sándorhoz: „Kedves Barátom! 1943. júl. 18. A kérvényt megpróbáltam beadni, de még nem fogadták el; most kerülő úton egy meglevő összeköttetés segítségével lehet talán eljuttatni egy mindjárt magasabb helyre. Válasz tehát egyelőre nincs, esetleg nem is lesz, ha lenne mindenesetre el fogják hozzád juttatni. Addig is arra kérek, a behívó adatai alapján szorgalmazd a dolgot, ha nem esik nehezedre. Tehát: 47. számú behívójegy, júl. 19-re. Albrecht laktanya (Aréna út 49.) Azonossági szám feltüntetve, születési év, hely: Budapest 1901, Rosenfeld Róza. Minősítés: hadiszolgálat. Állomástest: I. honvédszázlój... Mégegyszer köszönetet mondok fáradtságodért és maradok sok baráti üdvözlettel Halász Gábor.” — Ezen a helyen mondok köszönetet KOZOCSA Sándornak, hogy segített HALÁSZ Gábor emlékét földézni, dokumentumait rendelkezésemre bocsátotta.

62. NAGYBACZONI NAGY Vilmos: *Végzetes esztendőik. 1938–1945.* (Bp. 1957). Körmeny. 172. l.

63. Pl. 1943. dec. 31-én egy új alkalmazott eskütételénél POSONYI Erzsébet, a titkárság vezetője mellett ő a másik tanú.

64. Az (e.)-vel jelzett cikk címe ez volt: *Mit mond a nagyvilág Kossuth Lajosról? Magyarányi kiállítás Kossuth halála ötvenedik évfordulójára az Esterházy-palotában.*

„Ma, amikor folyóiratainkban és lapjainkban egyre több írás jelenik meg a magyarság önvizsgálatának szükségességéről és a külföld rólunk való tájékozottságának pontos leméréséről — egyenesen a szellemi közélet szótlan kivánságára rendeztet demonstratív kiállítást a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának főigazgatója, dr. Fitz József Kossuth halála ötvenedik évfordulójára. Az Esterházy palota⁶⁵ régi, szép márványterme és hűsz teljes kiállítási tálója áll rendelkezésre a Kossuth-kiállítás március 15-i megnyitására.

Dr. Fitz József a kiállítás sokoldalúvá és alaposabbá tétele érdekében a Széchényi Könyvtár tisztviselői karát mozgósította és az előkészítéssel Halász Gábort bízta meg...

... A kiállítás elé rendkívüli figyelemmel tekint az egész ország.”

1944 januárjában HALÁSZ Gábor nagy energiával látott hozzá a kiállítás szervezéséhez. Mivel a főigazgató a kiállítást nemcsak az OSZK „helyi” ügyének szánta, hanem a nemzeti önismeret jegyében más intézetek KOSSUTH- emlékeit is az ország elé akarta tárni, a nagy társintézményeket, azok vezetőit (Országos Levéltár, Országos Magyar Történeti Múzeum, Éremtár, Növénytár, Országgyűlési Múzeum) is felkereste leveleivel, kérve, hogy megbízottjának, HALÁSZ Gábornak adják át a kiállítás céljára, kéthavi időtartamra legfontosabb KOSSUTH-relikviáikat.⁶⁶ Ez meg is történt. HALÁSZ a kiállítást a megnyitásra előkészítette s március 10-én FITZ főigazgató jelenthette az illetékes minisztereknek,⁶⁷ hogy az OSZK az Eszterházy utca 30. szám alatti helyiségeiben KOSSUTH Lajos-emlékkiállítást rendezett, melyet 1944. március 15-től április 23-ig minden érdeklődő díjtalanul megtekinthet. „Névre szóló meghívókat nem bocsátottunk ki,⁶⁸ ünnepélyes megnyitás nem lesz, a kiállításra csupán sajtóközleményekben hívjuk fel a közönség figyelmét.”

Alig nyílt meg azonban a nagy érdeklődéssel várt kiállítás, a március 19-i náci invázió máris véget vetett a „nemzeti önismeret” eme nagyszerű megnyilvánulásának.⁶⁹ Így szolt erről az OSZK 1944-ről szóló jelentése:

„Kossuth Lajos halálának 50. évfordulója alkalmából, március 15-én még gondosan rendezett emlékkiállítást mutathattunk be a sajtó képviselőinek; a közönség élénk érdeklődéssel szemlélte a saját anyagunkon kívül az Országos Levéltár, az Országos Magyar Természettudományi Múzeum és Országgyűlési Múzeum szívességéből rendelkezésre bocsátott tárgyakat, a közbejött események és a folytonos légi veszély miatt azonban az április 23-ig tervezett kiállítást váratlanul be kellett zárunk.”

65. Ekkor a Nemzeti Könyvtár tulajdona, ma a Rádió birtokában van.

66. 23/1944. I. 28., II. 15. OSZK Irattár.

67. 83/1944. III. 10. OSZK Irattár.

68. Kivételek a két miniszter (SZINNYEI-MERSE Jenő és ANTAL István), valamint a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának tagjai voltak.

69. TOLNAI Gábor tudomása szerint (*Tanulmányok*. Bp. 1970. Akad. K. 437. l.) a KOSSUTH-rendezvény mögött ott állott a függetlenségi mozgalom, amiről persze sem HALÁSZ Gábor, sem pedig a Széchényi Könyvtárnak a kiállítás rendezésére utasítást adó főigazgatója nem tudott. Ugyancsak az ő visszaemlékezése szerint reggel a rádióban még viaszlemezre vették HALÁSZ Gábor tájékoztató szavait a rövidhullámú adás számára, a külföldi hallgatóknak; a kisugárzás azonban a jelzett okok miatt már elmaradt.

1944. március 19-ével nemcsak az ország életének, de a Nemzeti Könyvtár történetének legnehezebb fejezete kezdődött el: ezeket a szomorú hónapokat szinte végigkísérte a HALÁSZ Gábor mentésére irányuló hivatalos és baráti lépések egész sora.

TOLNAI Gábor, a jó barát, így idézi fel az első döbbenet óráit:⁷⁰

„A németek bevonulását követő napon bementem hozzá a Széchenyi Könyvtárba. A könyvtár egyik földszinti ablakmélyedésében ültünk, tanakodva.

— Túléljük? — kérdezte Halász Gábor menyasszonya, aki ugyancsak jelen volt. — Elszánt bizakodással igennel válaszoltam, Halász kétkedve rázta a fejét. A német megszállás nyomasztó légkörében mintha leszámolt volna mindennel.”

Önkéntelenül eszünkbe jut e visszaemlékezés olvasásakor HALÁSZnak egy kategorikus, a rá jellemző határozottsággal fogalmazott, jövőt sejtő mondata, amit még 1935-ben írt le a BACSÁNYI-tanulmányában:

„Sohasem a körülmények döntik el sorsunkat, hanem az ellenállás, amit velük szembeszögezünk, az érzés, ahogy tudatunkban tükröződnek.”⁷¹

Az ún. „származási okmányok” akkor kötelező bemutatása után immár nem volt mentség. HALÁSZ nem vonult illegálitásba,⁷² s 1944. június 5-én katonai kényszermunkára hívták be. Jó barátai és íróársai, SZERB Antal és SÁRKÖZI György osztoztak sorsában. A 701/304-es kisegítő munkaszázadba osztva először Jászberénybe vitték őket, majd Budapestre kerültek a Hungária körút 140. szám alá.

Itt most bővebben adjuk át a szót az eddig nem publikált hivatalos iratoknak, részben, hogy HALÁSZ tragédiájának további állomásainak történetét megkíséreljük rekonstruálni, részben, hogy az OSZK vezetőségének — pontosabban FITZ József főigazgatónak — emberséges magatartását a valóságnak megfelelően ábrázoljuk.

Az új helyzetben már június első napjaiban megindult a hivatalos mentési akció. A főigazgató a következő működési bizonyítványt állította ki:⁷³

„Dr. Halász Gábor, a VII. fizetési osztályba sorolt nemzeti múzeumi könyvtárnok 1927. november 25.-e óta teljesít szolgálatot az Országos Széchenyi Könyvtárban. Működése és magatartása mindenkor kifogástalan volt. Szakismerete és nyelvtudása is átlagon felüli s ennek megfelelően a könyvtár magasabb igényű tudományos állomásain teljesített szolgálatot, nevezetesen 1937-ig a Kézirattárban, a modern kéziratok meghatározásánál, majd a Nyomtatványtár katalógusosztályán, hol az osztályvezető helyettese volt, 1942 óta pedig ismét a Kézirattárban, ezúttal mint osztályvezető. Több nevezetes kézirat felkutatásával, megszerzésével és tudományos meghatározásával érdemeket szerzett. Tekintettel arra, hogy a Kézirattárnak Magyarországon igen kevés szakavatott és nehezen pótolható művelője van, működése nemzeti könyvtárunk számára különös jelentőséggel bír.

70. *Halász Gáborról = Irodalomtörténet.* 1970. 654–660. l. — Ez az írás később megjelent a szerző *Örökség és örökösök* c. kötetében is *Az óbudai remete* címen.

71. HALÁSZ Gábor: *Válogatott írásai.* 215. l.

72. D. SZEMZŐ Pirooska szíves közlése HALÁSZ akkori szavairól: „Én nem bújkálok, nem vagyok bűnös. Bújkáljanak a bűnösök.”

73. 134/1944. VI. 3. OSZK Irattár.

Budapest, 1944. június hó 3-án. Fitz József s. k. az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója.”

FITZ ezúttal megkerülte a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának és elnöki hivatalának adminisztratív útvesztőit s a HALÁSZ könyvtári szerepének jelentőségét jellemző iratát közvetlenül SZILÁGYI László miniszteri osztálytanácsoshoz küldte meg, hivatkozva annak eddig tapasztalt jóindulatára. A június 5-én elküldött levélben leírta még HALÁSZ egyéni tragédiáját („apja elmulasztotta a zsidó anyától származó fiút idejében megkereszteltetni, sőt iskolába íratni”), s kísérő levelében nyomatékkal tette hozzá, hogy HALÁSZ valóban kiváló ember, ezért őt

„Voinovich Géza, az Akadémia,⁷⁴ Ravasz László,⁷⁵ a Protestáns Irodalmi Társaság és magam a Nemzeti Múzeum könyvtára nevében ellátjuk működési bizonyítványokkal, melyeket tudományos kivételezettségéért folyamosodó kérvényéhez csatol.”

HALÁSZ Gábor kérvényét a főigazgató a működési bizonyítvánnyal együtt — külön „megbízott” útján⁷⁶ küldte el SZILÁGYI osztálytanácsoshoz, majd 7-én RAVASZ László bizonyítványát is csatoltatta a folyamodványhoz.

Mivel e lépéseknek nem lett eredménye, FITZ újabb akcióba kezdett. A szolgálati utat megkerülve egyenesen az akkori belügyminiszterhez,⁷⁷ illetve a minisztérium II. a. közjogi alosztályához fordult (a levél különben július 20-án expressz ajánlva ment el,⁷⁸ két melléklettel).

Az egyik a Budapest-Óbudai ref. lelkési Hivatalának 1944. július 15-én kelt s KONTRA Aladár ref. lelkipásztor által kiállított hivatalos bizonyítványa volt,⁷⁹ mely szerint HALÁSZ Gábor Bp. III. Selmeci u. 25. sz. alatti lakos, könyvtáros, anyjának 1909. március 11-én történt kikeresztelkedése után 1909-ben, a budapesti székesfővárosi árvaszék 8288/2. 1909. sz. végzése alapján a református egyházba felvételét s bejegyeztetett az áttértek anyakönyvének 1909. évi 6. sorszáma alatt.

A másik melléklet HALÁSZ Gábor drámai hangvételű, önéletrajzi adatokat tartalmazó folyamodványa volt a német zsoldban álló szélsőjobboldali belügyminiszterhez. A megrázó, eddig szintén nem publikált dokumentumot teljes terjedelmében közöljük:

„Alulírott azzal az alázatos kérelemmel járulok a Miniszter úr elé, hogy származásomnak különleges határesetét legkegyelmesebben elbírálni és mentesítésre méltatni kegyeskedjék.

Apai ágon alföldi református családból származom, anyai ágon pedig már a tizennyolcadik század végén Dunántúl (Kővágóörs) megtelepedett zsidó felmenőktől. Szerencsétlen körülmények folytán törvénytelennek

74. VOINOVICH Géza azokban az években az MTA főtitkáráként működött.

75. RAVASZ László a HORTHY-korszakban a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke s a levélben említett irodalmi társaság elnöke volt. HALÁSZ Gábor egyébként a társaság *Protestáns Szemle* c. folyóiratának munkatársaként is dolgozott.

76. A „külön megbízott” KOZOCSA Sándor, az OSZK főkönyvtárnoka volt.

77. Ez a hírhedt háborús bűnös JAROSS Andor. FITZ különben HALÁSZ Gáborért szánhatta rá magát erre a lépésre, mert az OSZK irattárának tanúsága szerint nem „levelezett” nyilas miniszterekkel.

78. 134/1944. OSZK Irattár.

79. A főigazgató által hitelesített másolat megmaradt irattárunkban.

születtem, s bár anyámmal közös háztartásban élő apám rögtön elismert, házasságkötésre és vele anyámnak és magamnak apám református vallásra való áttérésére csak életemnek 8.-ik esztendejében került sor. (Születésem dátuma: 1901. július 4. A házasságkötése: 1908. aug. 31. Anyám áttérése: 1909. március 11. Saját áttérésem a gyámhatósági engedély elnyerése után: 1909. május 9.)

A törvényben megszabott korhatárt tehát néhány hónappal átléptem. Apám oldalán azonban kezdettől fogva református szellemű nevelésben részesültem, iskoláztatásomat pedig egy évvel később kezdve meg, már az első elemiben év végére református vallásból osztályoztattam. A törvény szellemében tehát iskoláztatásom kezdetétől (1908—9. tanév) keresztyén hitben neveltettem. Pályám további során nyilvánosan számot adtam e szellemiségről, többek között a Protestáns Szemlében való rendszeres munkásságommal. A református gimnázium diákszövetsége ahol érettségiztem, választmányi tagjául is választott.

Közhivatali pályámat külföldi és belföldi ösztöndíjak elnyerése után a Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárában kezdtem meg 1927 őszén: egy év előtt a kézirati és muzeális gyűjtemény kezelésével megbízva, felelős állásban legjobb tudásom szerint szolgáltam kultúránk ügyét. Hivatali működésemen túl állandó irodalmi és tudományos tevékenységet folytattam. Sajtó alá rendeztem többek között Madách Imre összes műveit, nagyrészen kiadatlan kéziratokból, Justh Zsigmond századvégi irodalmi naplóját stb. Rendszeres működést fejtettem ki irodalmi és tudományos folyóiratokban, rádióelőadásokban. Jelenleg a Magy. Tud. Akadémia megbízásából Ká-zinczy költeményeinek kritikai kiadását készítem elő, a Franklin társulat számára pedig Shakespeare új, összes kiadását szerkesztem. *A magyar közösségből való kizárásom éppen a közösség érdekében végzett legtisztább szellemi munkát tenné lehetetlenné.* (Aláhúzás tőlem, H. Gy.)

Legyen szabad Miniszter urat legalázatosabban arra kérnem, néhány hónapi eltolódás miatt ne tegyen tönkre egy a jövőben is munkára és kultúránk szolgálatára szánt életet.”

Az akkori kegyetlen időkben a főigazgató támogatásával elküldött „kegyelmi” kérvény süket fülekre talált; az már szinte automatikusan következett be, hogy 1944. július 26-án megérkezett a könyvtárhoz a kultuszminisztérium leirata, hogy a VKM július 11.-ével HALÁSZ Gábort nyugdíjazta.⁸⁰

HALÁSZ a munkaszolgálatból 1944. augusztus 6-án el tudott juttatni egy levelet FITZ Józsefhez:⁸¹

„Méltóságos Uram, bevonulásom percétől kezdve ismételten értesültem arról a buzgó fáradozásról, amellyel ügyemet személyesen is pártfogolni

80. A VKM 218.684/1944. VII. 11-i számú rendeletét SCHILLER Rudolf gazdasági igazgató közölte FITZ főigazgatóval. Itt — a dokumentumok alapján — pontosabban kell megfogalmaznunk VÉBER Károlynak (HALÁSZ Gábor: *Válogatott írásai*. Utószó. 768. l.) egy félreérthető mondatát: „...A Széchényi-Könyvtárból azonban elbocsájtják...”

A VKM nyugdíjazta HALÁSZT, az OSZK vezetői és munkatársai viszont állandóan küzdöttek szabadulásáért és életéért.

81. OSZK Kézirattár. Fond 45/235.

szíves volt. Most, hogy az elkerülhetetlen nyugdíjazást kézhez vettem, engedje meg, hogy megírom, milyen hálával és örömmel gondolok irántam tanúsított jóindulatára, mennyire jólesett hallanom, hogy a legmesszebbmenően, még egyéni kellemetlenségeket is vállalva, sietett segítségemre. Hivatalt működésem alatt is nemcsak a jó főnököt, hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban; az ott töltött évekre mindig jóleső lesz

2

1944. aug. 6.

Méltóságos Úrnak,

Bevallom próbát felelő ismeretlen
étköltés arról a burzoi főnökről, amelyet
nékem személyesen is felfogtam kére volt. Most,
hogy az elkerülhetetlen nyugdíjazást kézhez vettem,
engedje meg, hogy megírom, milyen hálával és örömmel
gondolok irántam tanúsított jóindulatára, mennyire
jólesett hallanom, hogy a legmesszebbmenően, még egyéni
kellemetlenségeket is vállalva, sietett segítségemre.
Hivatalt működésem alatt is nemcsak a jó főnököt,
hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban; az
ott töltött évekre mindig jóleső lesz irántam tanúsított
jóindulatára, mennyire jólesett hallanom, hogy a legmesszebbmenően,
még egyéni kellemetlenségeket is vállalva, sietett segítségemre.
Hivatalt működésem alatt is nemcsak a jó főnököt,
hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban; az
ott töltött évekre mindig jóleső lesz irántam tanúsított
jóindulatára, mennyire jólesett hallanom, hogy a legmesszebbmenően,
még egyéni kellemetlenségeket is vállalva, sietett segítségemre.
Hivatalt működésem alatt is nemcsak a jó főnököt,
hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban; az
ott töltött évekre mindig jóleső lesz irántam tanúsított
jóindulatára, mennyire jólesett hallanom, hogy a legmesszebbmenően,
még egyéni kellemetlenségeket is vállalva, sietett segítségemre.

Somente további jóindulatát kérem és az általam
birtokolt elismerésért és köszönetért nyilvánvalóan köszi, hogy
mindent Méltóságodnak

hűbéli leve

Felcsák Gábor

visszaemlékezni. Mostani készségéből talán szabad arra következtetnem, hogy munkámat nem végeztem rosszul s remélem, hogy a Könyvtárban nem voltam egészen haszontalan.

Amikor továbbra is jóindulatát kérem és az ottaniakat, elsősorban Alicet és Erzsébetet⁸² szívélyesen köszöntöm, maradok Méltóságodnak tisztelő híve Halász Gábor.”

A főigazgató e levél kézhezvételével csaknem egyidőben — augusztus 10-én írásban fordult⁸³ a „zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és gondozására kinevezett kormánybiztos”-hoz, CSÁNKY Déneshez,⁸⁴ leírván, hogy HALÁSZ lakását a lakásügyi kormánybiztosság bombakárosultak részére kiutalta s ennek következtében HALÁSZ Gábor „igen gondos válogatással gyűjtött világirodalomtörténeti könyvtárát az elkallódás veszedelme fenyegeti”. Mivel a könyvtár esetleges elvesztése nemzeti szempontból is károsodást jelentene, javasolja a könyvtár biztonságba helyezését.

A hivatal elfogadta FITZ érvelését s a könyvtárat, inkább annak valóban megmaradt részét, a kormánybiztosság Aréna úti helyiségébe szállíttatta.^{84a}

Egyes adatok szerint⁸⁵ barátai, hívei mindvégig ostromolták az akkori hatóságokat beadványaikkal, leveleikkel HALÁSZ mentesítése és kiszabadítása érdekében. Állítólag SZTÓJAY Döme miniszterelnök 1944. augusztus 24-én felmentő iratot írt alá, a svájci követség pedig azt igazolta, hogy csoportos útlevelében szerepel HALÁSZ neve. Minden hiába volt. A gyilkos gépezet kerekeit nem lehetett megállítani. Egyetlen menekülési lehetősége lehetett volna HALÁSZnak: amennyiben egy jó alkalmat kihasználva illegálitásban vonul, hátat fordít potenciális gyilkosainak.

Barátai, kollégái — ha sikerült velük néhány percre találkoznia — állandóan biztatták, hogy szökjön meg (pl. BISZTRAY Gyula, BÓKA László, DEZSÉNYINÉ SZEMZŐ Piroska, GÁL István, KERESZTURY Dezső, TOLNAI Gábor), rejtőzködjék el. Erre lett volna alkalma, hiszen Zuglóban, a Hungária-körúton volt a „szálláshelye” SZERB Antallal és SÁRKÖZI Györggyel együtt, a „munkahelye” pedig Budán, a Vízművek Téglá-utcai (ma: Fényes Elek utca) telepén volt.

Válasza mindig így hangzott: „Én nem tudok törvényen kívül élni”,⁸⁶ „nem tudok bujdosni”⁸⁷ (mintha „törvények” lettek volna az őt és sors-

82. Itt GORIUPP Aliszról, a Nyomtatványtár, és POSONYI Erzsébetről, a Titkárság vezetőjéről van szó.

83. 131/1944. OSZK Irattár.

84. Akkoriban az Országos Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt.

84a Az idézett mentő akció során mintegy 4000 kötetes könyvtárából 1947-ben 949 kötet könyve került az Eötvös Kollégium könyvtárába. Ahol ezeket elhelyezték, ott BERNÁTH Aurél róla készített portréja díszítette a termet. Könyveit később „beolvasztották” a könyvtár állományába, de több, neki dedikált példányt ma is külön őriznek.

85. VÉBER Károly i. m. 768. l.

86. KERESZTURY Dezső: *Emlékezés Halász Gáborra.* = OSZK Híradó. 1970. január—március. 4—5. l. KERESZTURY 1944 végén, a felrobbantott Margit-híd lejárójánál magával sodorta HALÁSZT a szigetre: rá akarta bírni, hogy ne menjen vissza. Hiába! Itt hangzott el idézett utolsó mondata a „törvény” értelmezéséről.

87. D. SZEMZŐ Piroska személyes közlése.

társait sújtó törvénytelenések!) — valójában a széttéphetetlen barátság szinte emberfeletti, halálos gesztusa vitte vissza naponta a Hungária körúti iskola-barakba: jó barátait, író társait, SZERB Antalt és SÁRKÖZI Györgyöt nem akarta „cserben hagyni”. A mindhalálíg hősies barátság, a humánus fénylő példája volt hármuk egymáshoz való viszonya és tartása.

És még valami: a reménytelenség sötétsége, a testi-lelki kínlódások közepette már derengett valami a láthatáron, a szabadság, a szabadulás immár nem volt ingoványon lengő csalóka lidércfény. Ha nagyon óvatosan is, de már kezdtek terveket szőni, csak nem akartak még semmit kockáztatni. De szóljanak most ismét kortársaik helyettünk.

TOLNAI GÁBOR 1944 október közepe táján a Thököly úti villamoson várta meg barátait, midőn budai munkahelyükre kísérték őket őrzőik. Valami „naiv optimizmus” kerítette őket hatalmukba — az egyetlen SÁRKÖZIT kivéve. „Ha túl leszünk mindenem” — ez volt az álmuk: SZERB Antal az egyetemen szeretett volna tanítani, HALÁSZ írni akart — és esszé folyóiratot szerkeszteni, mint 1848 után CSENGERY, majd GYULAI Pál tették.⁸⁸

Munkatársai, barátai mindig mögötte álltak.⁸⁹ BISZTRAY Gyula — aki maga is Budán rejtőzködött — a Tégla utcai „munkahelyen” találkozott HALÁSZ Gáborral és arra akarta rábeszélni, hogy fogadja el az ajánlott rejtékhelyet: édesanyja kőbányai lakását.⁹⁰

„Pontosan emlékszem Halász Gábor szavaira: a Szent István körúton vett ki egy albérleti szobát, s már hónapok óta fizeti a lakbért; a háziasszony szinte restelkedik is, hogy ugyan miért nem veszi igénybe a lakást? Gábor azzal nyugtatta meg az öregasszonyt, hogy vidéken vállalt állást, s amint ottani munkájával végez, tüstént beköltözik... Szerb Antalnak másutt szintén volt albérleti szobája.

Csak egy-két nappal előbb tudjuk meg — mondta nekem Gábor —, hogy mikor akarnak továbbvinni bennünket, akkor megszökünk, s pesti albérleti szobában bevárhatjuk a felszabadulást. Ha előbb szöknénk, s megtalálnak, felkoncolnak.”

Ha vállalták volna — mindhárman — a szökés kétségtelen kockázatát, talán megmenekülhettek volna.

GÁL István is találkozott 1944 novemberében HALÁSZ Gáborral: a légi-riadó egy Thököly úti ház pincéjébe sodorta őket: HALÁSZ a Hungária körúti szálláshelyére igyekezett. Beszélgettek. Gábor „tele volt bizakodással, hogy a szovjet csapatok már Soroksár alatt vannak... Nem volt hajlandó elszakadni Sárközitől és Szerb Antaltól.”⁹¹

Míg HALÁSZ Gábornak a méltatlan szenvedést, a megalázás hónapjait kellett elviselnie, messze mutató utolsó írásai jelentek meg a *Magyar Csillagban*: *Továbbjutni!*, *Jean Giraudoux*, *Ferencjózsefi idők*, *A tiltakozó nemzedék*.

88. TOLNAI GÁBOR: *Tanulmányok*. Bp., 1970. Akad. K. 437 l.

89. Az OSZK (a főigazgató) a munkaszolgálatba történt behívása után — különféle címeken — anyagilag is támogatta HALÁSZ Gábert.

90. BISZTRAY Gyula: *Könyvek között egy életen át*. Bp., 1976. Szépirodalmi K. 592. l.

91. GÁL István: *Bartóktól Radnótiig*. Bp., (1973.) Magvető. 333. 2. l.

A *Továbbjutni!* már nemcsak a realizmus elismerését jelentette az esszéista számára, annál is előbbre-törött: „... Szeretné (a kritikus), ha megint kőbor fiatalokkal találkozna a megülőök helyett, kiknek legfőbb vágya: továbbjutni!”⁹² Ki tudja ma már megmondani, hogy HALÁSZ Gábor merre ment volna, milyen csúcokra felmenve és onnan messze tekintve milyen távlatokat nyitott volna számunkra?

Utolsó nagy műve már nem jelenhetett meg, kézírata sem maradt ránk. Az *Egy század élete* (a tizenkilencedik század eszméi) az utolsó befejezett műve. A kézirat már nyomdakész állapotban volt — TOLNAI Gábor erre a tanú —, válogatást tartalmazott a múlt századi magyar politikai irodalomból, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel, arcképvázlatokkal.⁹³

A könyv kéziratát a német megszállás után HALÁSZ Gábor RÉDEY Tivadarnál, könyvtári munkatársánál, barátjánál helyezte el, vélt biztonságba. De a végzet ismét kiszámíthatatlan és kegyetlen volt: RÉDEYÉK lakását a Rózsadombon (a Buday László utcában) az ostrom alatt gyújtóbomba pusztította el, így a kézirat és sok más dokumentum is a lángok martaléka lett.

De nemcsak utolsó műve semmisült meg, élete, egyéni sorsa is egyre inkább a tragédiába zuhant.

A végzettel szembenező, de közben már lassan reménykedni kezdő humanista írók képtelenek voltak kiszámítani a barátok által oly sokszor ajánlott szökés pillanatát. Mint FENYŐ József, a véletlenül túlélő sorstárs írta:⁹⁴ 1944. november 26-án az esti takarodó után a munkaszolgálatosok ezreinek szállását csendőrök zárták körül, majd hajnalban a Józsefvárosi pályaudvarra terelték a szerencsétleneket, és embertelen körülmények között lezárt vagonokban nyugat felé vitték őket. Végül is — napok múlva — részben Fertőrákos, részben Balf községbe irányították a „szállítmányt”. Rabszolgaként tengették életüket, éhezve-fázva ún. erődítési munkákat végeztek. A tifusz, a végelgyengülés naponta tizedelte meg soraikat.

Mint FENYŐ József írta, a balfi deportáltak között 1944. december 15-én az a hír terjedt el, hogy Budapestről egy katonai autó érkezett, két hivatalos személlyel, hogy SZERB Antalt kiadassák, illetve megmentésük.

Valóban egy utolsó mentőakció drámája játszódott le Balfon: két kiváló katonatiszt — itt is írjuk le neveiket —, GÖRGEY Guido és TASSY Jenő hamisított nyílt paranccsal egy gépkocsival Balfra utaztak, hogy SZERB Antalt Pestre szállítsák. A tábor német parancsnoka ehhez hozzájárult, de SZERB Antal nem!

Kísértetiesen ismétlődött meg az őszi budapesti jelenet: akkor HALÁSZ Gábor nem volt hajlandó barátai nélkül illegálításba vonulni, most pedig SZERB Antal tagadta meg a távozást HALÁSZ és SÁRKÖZI nélkül. Megkezdődött az alkudozás, az idő egyre inkább telt, az őrség gyanút fogott az okmányokat ismét átvizsgálták, a hamisítás kiderült, a két bátor tiszt kény-

92. *Válogatott írásai*. 1959. 745—750. l.

93. TOLNAI Gábor: *Tanulmányok*. Bp., 1970. Akad. K. 437. l.

94. FENYŐ József: *Mi történt Balfon, 1945. március 31-én?* = *Soproni Szemle*. 1968. 4. sz. 372—375. l.

telen volt az írók nélkül az országot felé rohanni. Az utolsó kísérlet sem sikerült, a halál környékezte már hőseinket...⁹⁵

A balfi „élet és munka” maga a pokol. Éhség, szenvedés, fázás, ember-telen hajsza. HALÁSZ Gábor 1945 januárjában levelet juttatott el — CSATKAI Endre emlékezése szerint — a szomszédos Csöngén lakó WEÖRES Sándorék-hoz. Megírta, hogy SZERB Antal az előző napon (1945. január 27-én) halt meg, s ha nem kapnak ételmezt, ők is erre a sorsra jutnak. WEÖRES édes-
apja 500 pengőt juttatott el HALÁSZhoz. A kapott pénzen ételmezt vásárolt
valamilyen módon. Ettől kezdve már nem lehet rögzíteni a történeteket:
tény, hogy előzőleg HALÁSZ Gábor is tifuszon esett át, s valószínűleg a kín-
zás, a hideg végzett vele. Talán február 20-a táján halt meg.

Hazatért bajtársaitól tudjuk — idézi fel BOLDIZSÁR Iván —, hogy a megaláztatások és koplalás közepette, kiskabátban és takaró nélkül fa-
gyoskodva is talált néhány olyan szót, amely a nyomorúságban is lelket
öntött a többiekbe. Amíg élt, egy SHAKESPEARE-kötetet rejtegetett és olvas-
gatott.

Századunk egyik legjobb esszéistája és könyvtárosa — SZERB Antallal
és SÁRKÖZI Györggyel együtt — jeltelen sírba hantoltatott el.

A Z U T Ó É L E T

HALÁSZ Gábor egy tanulmányában — a legjobbak egyikében — így írt:
„Profétának a kortársak kiáltanak ki, szentté az utókor avat.”⁹⁶

Ígaza volt — bár nem önmagára értette. Amíg élt és írhatott, szinte
„profétának” tekinthette őt a kortárs író és olvasó. A martírium pedig
csakugyan világi, humanista „szentté” avathatta volna, ha ilyen szertartás
lenne.

Midőn 1945 tavaszán tragédiája ismeretessé vált, sorra jelentek meg
a pályatársak, barátok megrendült nekrológjai: a férfikor legjobb alkotó
éveiben eltávozott írot, tudóst, könyvtárost siratták,⁹⁷ méltatták és jelölték
meg helyét a század irodalmi életében.

Az *Értelem keresése* 1948-ban második kiadásban jelent meg.⁹⁸ KE-
RESZTURY Dezső bevezető tanulmánya jelentőségének megfelelően mutatta
be, elemezte HALÁSZ írói munkásságának lényegét, értelmét.

95. SZERB Antal írta: „... Az a hely, ahol most vagyunk Balf, átkozott hely és minden tekintetben nagyon rosszul megy nekünk...” SZERB 1945. január 27-én halt mártírhálál.

96. *Válogatott írásai*. 1959. 172. l. Idézet a Széchenyi-tanulmányból.

97. BOLDIZSÁR Iván: *Búcsú Halász Gábertól*. = *Szabad Szó*. 1945. 31. sz. — KÓSA János: *Halász Gábor*. = *Magyar Nemzet*. 1945. 51. sz. — SÓTÉR István: *Halász Gábor*. = *Magyarok*. 1945. 85–89. l. — SZÁNTHÓ Dénes: *Magyar író élete és halála a munkatáborban*. = *Demokrácia*. 1945. 5. sz. — TOLNAI Gábor: *Az öbuidai remete*. *Emlékezés Halász Gáborra*. = *Demokrácia*. 1945. 9. sz. — CS. SZABÓ László: *Halász Gábor*. = *Magyar mártír írók antológiája*. Bp., 1947. Cserépfalvi. 91–92. l. — KERESZTURY Dezső: *Előszó*. = *Magyar mártír írók antológiája*. Bp. 1947. Cserépfalvi. LÉNGYEL Balázs: *Halász Gábor útja a realizmusig* = *Csillag*. 1948. 13. sz. 310. l.

98. HALÁSZ Gábor: *Az értelem keresése. Irodalmi tanulmányok*. Bp., (1948. 2. kiad.) VII, 209 l.

Ezután — a személyi kultusz éveinek idején — csend, hallgatás vette körül HALÁSZT és életművét.⁹⁹ De a későbbi években írásainak új kiadásai és a munkásságát értékelő tanulmányok is sorra napvilágot láttak. Válogatott írásainak mintegy 800 oldalas kiadása — VÉBER Károly szerkesztésében —, KOZOCSA Sándor részletes bibliográfiájával, 1959-ben jelent meg.¹⁰⁰ A HALÁSZRÓL, illetve műveiről szóló írások összefoglaló kötetekben vagy folyóiratok hasábjain állnak rendelkezésünkre.¹⁰¹

Az utóbbi években BODNÁR György vállalta HALÁSZ eszmevilágának felújítását, folytatását:

„Nem tagadom, hogy a *Törvénykeresők*-kel voltaképpen Halász Gábor gondolatmenetének folytatását vállalom... Tanulmányai meggyőztek róla, hogy minden XX. századi irodalomnak meg kell kísérelnie az új egyensúlykeresést a válságok, forradalmi változások és avantgarde-ok után... S aligha kell bizonyítani, hogy Halász Gábor irodalom eszménye a mi történelmi fordulónk és válságaink után, a mi felgyorsuló korunkban is időszzerű.”¹⁰²

A kiváló esszéíróról és könyvtárosról emlékezett meg az Országos Széchényi Könyvtár halálának huszonötödik évfordulóján, midőn a Kézirattárban elhelyezett emléktáblával és emlékkiállításal idézte fel alakját, munkásságát. KERESZTURY Dezső emlékbeszédében mondotta róla: „humanista volt a szó modern értelmében, de szűkebb klasszikus értelmében is: az alkotó ember foglalkoztatta s alkotásainak mibenléte, eszközei, tárgyai”.¹⁰³

Válogatott műveinek második kiadása 1977-ben jelent meg.¹⁰⁴ Ez bár bővítettnek mondja magát, ugyanakkor sajnos szűkített is. Az új kiadásban tizenegy olyan tanulmány szerepel, mely az 1959-es válogatásban nem volt

99. Ma már felesleges magyarázni, hogy a polgári-humanista író — mártírúma ellenére is — nem volt elismert személyiség ebben a korszakban. Életműve, ennek jelentősége később nyert újabb — mondhatjuk — valódi elismerést.
100. A már idézett munka jelentősége az, hogy HALÁSZ írásainak eddigi legteljesebb gyűjteménye; az utószó — VÉBER tanulmánya — igen jól jellemzi az esszéista életművének jelentőségét, KOZOCSA bibliográfiája pedig nélkülözhetetlen minden, a HALÁSZ Gáborra vonatkozó további kutatásokhoz.
101. SÖTÉR István: *Játék és valóság. Tanulmányok*. Bp., 1946. Hungária K. 158 l. Cs. SZABÓ László: *Két part*. Bp., 1946. Révai. 297 l. — LENGYEL Balázs: *Halász Gábor útja a realizmusig.* = *Csillag*. 1948. — KERESZTURY Dezső: *Halász Gábor. (Bevezető tanulmány Az értelem keresése 1948-as kiadásához)*. — ILLÉS Endre: *A kristályszoza lakója* (Krétarajzok. Bp. 1956; majd e mű 2. bőv. kiadása: 1970. Magvető. 515, 3 l.). — B. ÜNGÁR Yvette: *Halász Gáborról.* = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1956. 458—470. l. — VÉBER Károly: *Halász Gábor.* (— — *Válogatott írásai*. Bp., 1959. Magvető. Utószó. 763—780. l.) DEME Zoltán: *Halász Gábor élete és munkássága*. Szolnok. 1966. 25 l. — BÓKA László: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1966. Magvető. 1392. l. — BATÁRI Gyula: *Emlékezés Halász Gáborra, a könyvtárosra.* = *Könyvtáros*. 1968. 4. sz. 236. l. — TOLNAI Gábor: *Tanulmányok*. Bp., 1970. Akad. K. 437. l. — GÁL István: *Bartóktól Radnótiig*. Bp., (1973) Magvető. 332 l. — BODNÁR György: *Törvénykeresők*. Bp., (1976) Szépirodalmi K. 624. l. — BODNÁR György tudta legjobban megragadni *Halász Gábor* munkájának, írói fejlődésének lényegét.
102. BODNÁR i. m. 6. l.
103. KERESZTURY Dezső: *Emlékezés Halász Gáborra.* = *OSZK Híradó*. 1970. január—március. 4—5. l.
104. HALÁSZ Gábor: *Válogatott írásai*. 2. bőv. kiad. Bp., 1977. Magvető.

föllelhető, de harminchárom kritika és esszé — ami az 1959-esben olvasható volt — kimaradt belőle. Ezt a kritika joggal róttá fel az 1977-es kiadás hibájául.¹⁰⁵ Tegyük még ehhez hozzá azt a bírálatot, hogy a mostani válogatás nem tartalmazza VÉBER Károlynak az életművet értékelő tanulmányát (esetleg annak átdolgozott változatát), s ami igen súlyos mulasztás, KOZOCSA bibliográfiáját, annak továbbfejlesztett folytatását.

Az elmondottakból világosan következik HALÁSZ Gáborral kapcsolatos adósságaink: műveinek valóban teljes, „összes” kiadása, hiánytalan bibliográfiája, végül életrajzának, portréjának maradéktalan, minden hi-teles adatra támaszkodó föltárása. Amit ránk hagyott örökül, azzal élnünk kell. Tanulmányai szétszórtan találhatók a folyóiratok hasábjain, azokat a mai és jövő nemzedék számára összesíteni kell. HALÁSZ életműve nem múlhat el a tűnő idővel! Szükségünk van rá, a magunk hasznára és okulására.

Hogyan is fogalmazta meg — ILLYÉS Gyuláról szólván — a lehetséges megoldást?

„Csak a legnagyobb teljesítmény segít továbbjutni a lélek útvesztőiben.”

HALÁSZ Gábor ezt a teljesítményt a maga részéről nemcsak vállalta, hanem meg is valósította.

Gábor Halász et la Bibliothèque Nationale Széchényi

G Y. H A R A S Z T H Y

Dr. Gábor HALÁSZ fut un excellent collaborateur de la Bibliothèque Nationale Széchényi de 1927 à 1944. Il fit ses études à l'université de Budapest en suivant les cours de littérature hongroise, et française, de philosophie et d'histoire à la faculté de philosophie, s'occupant en même temps de la littérature anglaise et allemande. Après avoir fini ses études il partit pour Paris avec une bourse de l'état. C'était la littérature du siècle des lumières qui l'attirait : les œuvres de VOLTAIRE et de DIDEROT exercèrent une grande influence sur lui. Mais il s'intéressait aussi de la littérature anglaise du 18. siècle. Il devint un vrai écrivain humaniste, représentant de l'esprit et de la raison. Ses recherches dans le domaine de l'histoire de la littérature hongroise l'attachaient de même à l'âge des lumières. Revenant de France il devint collaborateur de la bibliothèque Széchényi travaillant à la section des manuscrits. Il s'y occupa des questions et problèmes pratiques, théoriques et méthodiques prenant également part à l'enseignement postscolaire des jeunes bibliothécaires.

Outre son travail de bibliothécaire il devint un des plus excellents représentants de la critique et de l'essai. Ses articles furent publiés successivement dans les périodiques du premier rang de l'époque, comme le *Nyugat*. Ses œuvres sont caractérisés d'une analyse psychologique et esthétique, d'un point de vue classique. Ce n'est pas par hasard que ses contemporains le regardaient comme un des plus remarquables essayistes du 20. siècle. Au près des écrivains et des philosophes de l'âge des lumières, il publia des articles profonds et analysantes de PROUST, JOYCE, WOOLF etc. Après 1940 il arriva de s'occuper des maîtres du réalisme comme TOLSTOI et BALZAC et puis il rendit hommage aux œuvres de HEMINGWAY et GREEN aussi.

105. (ALFÖLDY): *Szűkített bővítés.* = *Élet és Irodalom*. 1977. június 11.

Pendant ce temps il travailla infatigablement et fructueusement dans la Bibliothèque Nationale Széchényi. Il choisit le matériaux pour la salle reconstruite des lecteurs. Il prit part dans la modernisation du travail pour dépouiller des livres. En 1943 il devint le chef des collections anciennes.

À partir de la fin des années 1930 il était contraint de lutter pour sa vie, parce que sa mère était d'origine juive. Le fascisme hongrois sous la pression allemande l'avait déporté avec d'autres écrivains éminents, qui furent ses amis, dans un camp de travail. Malgré que le directeur chef de la Bibliothèque Széchényi le Dr. József FITZ, ses amis et ses collègues ont essayé tout ce qu'ils pouvaient pour sauver sa vie, tout était en vain. Les tortures, la maladie ont terminé la vie de cet excellent savant hongrois en février 1945 dans un village nommé Balf, près de Sopron.

Plusieurs volumes de ses écrits, l'estime des contemporains et des successeurs gardent le souvenir de cet éminent collègue collaborateur de la Bibliothèque Nationale. Ses essais, ses critiques, ses articles concernant le travail de la bibliothèque, vive a présent aussi et exercent grande influence sur notre génération.

